

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA**

Ivana Đurek Setinšek

**ISKUSTVA STRUČNJAKA UKLJUČENIH U PROVEDBU PRODUŽENOG
STRUČNOG POSTUPKA**

Završni rad

Zagreb, 2023.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET**

STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

**POSILIJEDIPLOMSKI SPECIJALISTIČKI STUDIJ IZ PSIHOSOCIJALNOG
PRISTUPA U SOCIJALNOM RADU**

Ivana Đurek Setinšek

**ISKUSTVA STRUČNJAKA UKLJUČENIH U PROVEDBU PRODUŽENOG
STRUČNOG POSTUPKA**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: Prof. dr. sc. Marijana Majdak

Zagreb, 2023.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. PROBLEMI (POREMEĆAJI) U PONAŠANJU	2
2.1. Klasifikacija problema u ponašanju	3
2.2. Rizična ponašanja	6
3. RIZIČNI I ZAŠTITNI ČIBENICI U RAZVOJU PROBLEMA U PONAŠANJU	7
3.1. Rizični čimbenici u razvoju problema u ponašanju	8
3.2. Zaštitni čimbenici u razvoju problema u ponašanju.....	9
3.3. Otpornost	9
4. PREVENCIJA PROBLEMA U PONAŠANJU.....	10
4.1. Vrste prevencija problema u ponašanju	11
4.2. Prevencija u Republici Hrvatskoj	12
4.3. Prevencija problema u ponašanju u školi.....	13
5. PRODUŽENI STRUČNI POSTUPAK (PSP).....	14
5.1. Povijesni pregled programa.....	15
5.2. Kako program funkcionira	16
5.3. Uspješnost programa	17
6. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	18
6.1. Odabir istraživačkog pristupa	18
6.2. Sudionici	19
6.3. Metoda prikupljanja podataka i postupak	19
7. ETIČKE IMPLIKACIJE PROVEDENOG ISTRAŽIVANJA	20
8. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA.....	21
8.1. Problemi u ponašanju koje iskazuju djeca uključena u produženi stručni postupak.....	21
8.2. Iskustva odgajatelja s provedbom produženog stručnog postupka.....	26
8.3. Prijedlozi za unaprjeđenje Programa produženog stručnog postupka	43
9. DOPRINOS ISTRAŽIVANJA.....	51
10. PRIJEDLOZI ZA UNAPRJEĐENJE RADA U PRODUŽENOM STRUČNOM POSTUPKU	52
11. ZAKLJUČAK.....	54
Literatura:.....	56

Iskustva stručnjaka uključenih u provedbu produženog stručnog postupka

Sažetak

Produženi stručni postupak (PSP) provodi se pri osnovnim školama kao poseban oblik preventivnog rada s djecom osnovnoškolske dobi koja manifestiraju probleme u ponašanju i njihovom primarnom sredinom. Djeca koja se uključuju u *produženi stručni postupak* manifestiraju blage probleme u ponašanju – rizična ponašanja. Njih je najčešće prepoznala škola (razrednici, učitelji, stručna služba). Tu se najčešće radi o zanemarivanju i/ili neispunjavanju školskih obveza, neredovitosti u radu, izostajanju s nastave, lošijim ocjenama, nemaru, lošijoj socijalnoj integraciji, stihijskom provođenju slobodnog vremena, slaboj kontroli od strane roditelja/skrbnika, često slabijoj materijalnoj situaciji u obitelji i sl. Program *produženog stručnog postupka* zamišljen je upravo kao prevencija nekih daljnjih, intenzivnijih oblika problema u ponašanju. Iako se program *produženog stručnog postupka* vrlo uspješno provodi od 1987. godine u današnjem Centru za pružanje usluga u zajednici Zagreb – Dugave o njemu postoji vrlo malo stručne literature. Tako je upravo je nedostatak pisanog traga za jedan ovako značajan program bio jedan od motivatora za izradu ovog rada. Stoga je cilj ovog rada bio istražiti iskustva stručnjaka uključenih u provedbu produženog stručnog postupka kroz tri istraživačka pitanja vezana uz iskustva odgajatelja s provedbom produženog stručnog postupka, način rada u okviru produženog stručnog postupka i ideje za unaprjeđenje programa.

Za prikupljanje podataka korištena je kvalitativna metoda fokusne grupe u koju su uključeni stručnjaci koji provode program produženog stručnog postupka, a u svrhu dobivanja uvida u provedbu postupka te mogućnosti njegova unapređenja. Primjenom tematske analize putem koje smo obradili podatke uzimajući u obzir izjave sudionika istraživanja došlo se do kodova od kojih su nastale određene kategorije i na kraju teme. U rezultatima istraživanja prikazane su tri tablice s interpretiranim rezultatima, te su svi kodovi potkrijepljeni izjavama sudionika. Kroz tri istraživačka pitanja došli smo do ukupno 11 tema. U prvom istraživačkom pitanju došli smo do sljedeće dvije teme:

- Rizična ponašanja i dijagnosticirani problemi u ponašanju i
- Problemi u obitelji i obitelji pod stručnim mjerama.

Drugim istraživačkim pitanjem došli smo do najvećeg broja tema, čak šest tema:

- Različiti pristupi profesora našem radu i našoj populaciji,
- Različita iskustva suradnje s pedagoškom službom,

- Različita iskustva u radu s roditeljima,
- Različita iskustva u suradnji sa zavodom,
- Pozitivna percepcija od strane djece i
- Problemi s kojima se susrećemo u radu.

Trećim istraživačkim pitanjem došli smo do tri teme:

- Ulaganje u stručnjake i cjeloživotno obrazovanje stručnjaka,
- Jasnije definiranje i organiziranje programa u teoriji i praksi i
- Unutarnje i vanjske poteškoće u provedbi programa.

Doprinos ovog istraživanja je značajan jer osim što smo istražili iskustva i dobili jasan uvid u provedbu Produženog stručnog postupka imamo vrlo jasne i konkretne prijedloge za unaprjeđenje programa temeljene na iskustvima sudionika. Također, istraživanje je pokazalo potrebu za revidiranjem programa s obzirom da se radi o programu koji je zaživio 1987. godine, kako bi išao u korak s vremenom. U tih 36 godina došlo je do značajnih promjena u društvu, sustavima, problemima koja iskazuje djeca i koji su prisutni u obiteljima.

Experiences of experts involved in the implementation on a prolonged expert treatment.

Abstract

The *prolonged expert treatment* (PSP) is carried out at primary schools as a special form of preventive work with children of primary school age who manifest problems in their behavior and their primary environment. Children who participate in the *prolonged expert treatment* manifest mild behavioral problems - risky behaviors. They were most often recognized by the school (classroom teachers, teachers, pedagogical service). This is most often about neglecting and/or failing to fulfill school obligations, irregular work, absenteeism, poorer grades, carelessness, poorer social integration, spontaneous spending of free time, poor control by parents/guardians, often weaker family financial situation, etc. The program of extended professional procedure was conceived precisely as a prevention of some further, more intensive forms of behavioral problems. Although the extended professional procedure program has been very successfully implemented since 1987 in today's Centar za pružanje usluga u zajednici Zagreb - Dugave, there is very little professional literature about it. It was precisely the lack of a written trail for such a significant program that was one of the motivators for creating this work. The aim of this paper is to investigate the experiences of experts involved in the implementation of an extended professional procedure through three research questions related to educators'

experiences with the implementation of the extended professional procedure, the way of working within the extended professional procedure and ideas for improving the program.

For data collection, a qualitative focus group method was used, which includes experts who implement the prolonged expert treatment, and for the purpose of gaining insight into the implementation of the treatment and the possibility of its improvement. Applying thematic analysis through which we processed the data taking into account the statements of the research participants led to the codes from which certain categories were created and at the end the topics. In the results of the research, three tables with the interpreted results, and all the codes are supported by the statements of the participants. Through three research questions, we came up with a total of 11 topics. In the first research question, we came up with the following two topics:

- Risk behaviors and diagnosed behavioral problems
- Problems in the family and family under professional measures.

With the second research question, we came up with the largest number of topics, as many as six topics:

- Different approaches of professors to our work and our population,
- Various experiences of cooperation with the pedagogical service,
- Various experiences in working with parents,
- Various experiences in cooperation with the Institute,
- Positive perception from children, recognition of good work and
- Problems we face in our work.

With the third research question, we came up with three topics:

- Investing in experts and lifelong education of experts,
- More clearly defining and organizing the program in theory and practice i
- Internal and external difficulties in program implementation.

The contribution of this research is significant, in addition to researching experiences and gaining a clear insight into the implementation of the Prolonged expert treatment, we have very clear and concrete proposals for improving the program based on the experiences of the participants. Also, the research showed the need to revise the program, given that it is a program that started in 1987, in order to keep up with the times. In those 36 years, there have been significant changes in society, systems, problems expressed by children and present in families.

Izjava o autorstvu rada

Ovime potvrđujem da sam osobno napisao/la rad:

„Iskustva stručnjaka uključenih u provedbu produženog stručnog postupka“ i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (bilo da su u pitanju mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni ili popularni članci) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Ivana Đurek Setinšek

Datum: 1.9.2023.

1. UVOD

Produženi stručni postupak (PSP) kojim ćemo se baviti u ovom radu provodi se pri osnovnim školama kao poseban oblik preventivnog rada s djecom osnovnoškolske dobi koja manifestiraju probleme u ponašanju i njihovom primarnom sredinom. Dakle, uključuju se djeca koja manifestiraju blage probleme u ponašanju, rizična ponašanja. Njih je najčešće prepoznala škola (razrednici, učitelji, stručna služba). Program produženog stručnog postupka zamišljen je upravo kao prevencija nekih daljnjih, intenzivnijih oblika problema u ponašanju. U uvodnom dijelu pojasniti ćemo neka terminološka određenja kao što su termin problema u ponašanju, njegova klasifikacija s posebnim osvrtom na rizična ponašanja zatim rizični i zaštitni čimbenici u razvoju problema u ponašanju kao i pojam otpornosti. S obzirom da se rad odnosi na Produžen stručni postupak koji je zamišljen kao preventivan program osvrnut ćemo se i na termin prevencije kao i na vrste prevencija problema u ponašanju s osvrtom na preventivne programe u školi. Poblje ćemo definirati što je to produžen stručni postupak, od kada se provodi i tko ga provodi nakon čega ćemo krenut na kvalitativnu obradu podataka dobivenih fokusnim grupama. Bitno je napomenuti da o produženom stručnom postupku gotovo da i nema literature. Program je nastao suradnjom škole, Doma Dugave i nekadašnjeg Zavoda za socijalni rad kao pokušaj rješavanja problema koji su se dešavali u školi. Nakon što se pokazao uspješnim proširio se po Zagrebu i Zagrebačkoj županiji, ali uz vrlo malo pisanih tragova. Objavljeno je svega par stručnih članaka na ovu temu, prema našim saznanjima zadnji članak napisan je 2006. godine. Stoga smatramo da je ova tema značajna s obzirom da se radi o jednom zaista dugotrajnom programu prepoznatom od strane sustava obrazovanja kao i sustava socijalne skrbi koji bi trebao zauzimati značajno mjesto u preventivnim programima kojima se oba sustava bave. Iskustva stručnjaka koji su uključeni u samu provedbu programa osobito su značajna. Neki od sudionika uključenih u ovo istraživanje su uključeni u ovaj program od njegovih početaka stoga. Sudionici su svojim izjavama doprinijeli boljem razumijevanju samog programa odnosno o načinu provođenja programa. Dobili smo uvid u iskustva, a naveli su nas na promišljanje o tome što bi trebalo unaprijediti kako bi sam program još bolje funkcionirao. Njihova znanja, iskustva i prijedlozi mogu se koristiti kao odlična baza za redefiniranje programa kako bi on i dalje bio u skladu sa izazovima koji su se tijekom godina promijenili.

2. PROBLEMI (POREMEĆAJI) U PONAŠANJU

Jedna od prvih definicija poremećaja u ponašanju kod nas potekla je od Dobrenić i Poldrugáč 1974. godine (Koller-Trbović N., 2004) koje ga definiraju kao skupni naziv za sve one pojave biološke, psihološke i socijalne geneze koje manje-više pogađaju pojedinca i nepovoljno djeluju na njegovu aktivnost i reaktivnost, te neugodno, ili dapače, štetno i opasno utječu na druge pojedince i druge organizacije (obitelj, dječje ustanove, školu, užu i širu zajednicu). Najčešće korištena definicija (Uzelac, 1995. prema Klarin, M., Miletić, M. i Šimić Šašić, S., 2018) kaže da je problematično ponašanje ono koje se značajno razlikuje od svakodnevnog ponašanja mladih određenog područja, koje je opasno za osobu koja iskazuje takav oblik ponašanja i njezinu okolinu te koje zahtjeva stručnu pomoć radi uspješne socijalizacije te osobe. Koller-Trbović (2004.) za poremećaje u ponašanju navodi kako su to ponašanja koja:

1. Predstavljaju značajnije odstupanje od uobičajenog i društveno prihvaćenog ponašanja određene sredine za specifičnu dob i spol djeteta, te situaciju;
2. Predstavljaju neposredno ili posredno ugrožavajuću, štetnu, opasnu situaciju za samo dijete (tj. Imaju negativne posljedice na obrazovno, socijalno, emocionalno i ukupno funkcioniranje djeteta u svakodnevnom životu i/ili za njegovu sredinu);
3. Ukazuju na jasne pokazatelje budućeg nepovoljnog razvoja djeteta ukoliko se ne intervenira;
4. Zahtijevaju dodatnu stručnu ili širu društvenu pomoć bez koje sama osoba ne može prevladati teškoće.

U ovim definicijama naglašava se da su poremećaji u ponašanju obuhvatni i kompleksni fenomeni koji se odnose na različite oblike ponašanja koja predstavljaju odstupanje od društveno prihvaćenih normi te imaju negativne posljedice na pojedinca i njegovu okolinu. Naglašava se kontinuum ponašanja te se ukazuje na stupnjevanje problema u ponašanju od manje težih do težih problema.

U literaturi je puno definicija problema u ponašanju, ali možda osim ove gore navedene, jedne od prvih kod nas, možemo izdvojiti jednu novijeg datuma „Problemi u ponašanju djece i mladih predstavljaju krovni pojam za kontinuum ponašanja od onih jednostavnijih, manje težine, opasnosti i štetnosti za sebe i druge, do onih definiranih i/ili sankcioniranih propisima i često težih po posljedicama i potrebama za tretmanom“ (Koller-Trbović, Miroslavljević, Jeđud Borić, 2017:9).

Ova novija definicija probleme u ponašanju dijeli ovisno o njihovoj težini, od jednostavnih do onih težih što je jako bitno kako bismo problemima u ponašanju mogli pristupiti na najbolji mogući kako bismo ih spriječili odnosno adekvatno tretirali. Razumijevanje težine problema u ponašanju omogućuje prilagođavanje intervencija i tretmana kako bi se adekvatno reagiralo na svaki pojedini slučaj. Definicije pomažu u razumijevanju i pristupanju problemima u ponašanju kako bi se pružila odgovarajuća intervencija. Uključivanje stručnjaka i pravovremena intervencija ključni su faktori u prevenciji i tretmanu problema u ponašanju.

2.1. Klasifikacija problema u ponašanju

Achenbachova dimenzionalna klasifikacija poremećaja u ponašanju (Achenbach, 1993. prema Koller-Trbović N., 2004) uključuje dvije velike skupine ponašanja: internalizirane i eksternalizirane.

Internalizirani simptomi poremećaja u ponašanju su ona ponašanja koja su usmjerena na sebe, povlačenje se u sebe, udaljavanje od svijeta. Takvi problemi teže su uočljivi okolini. Internalizirani oblici problema u ponašanju kod djece i mladih su depresivnost, anksioznost, povučenost i somatizacija (Klarin, M., Miletić, M. i Šimić Šašić, S., 2018)

Eksternalizirani simptomi obuhvaćaju ponašanja koja nisu dovoljno kontrolirana i usmjerena su prema van, prema drugima. Ponašanja kao što je agresivnost, delinkvencija, hiperaktivnost. Drugi naziv za njih prema Žižak, Koller-Trbović i Jeđud (2004.) je aktivni poremećaji u ponašanju u koje svrstavaju markiranje, krađu, ubojstvo, organizirani kriminal, razbojstvo, bježanje, oružane pljačke, seksualno maltretiranje, tučnjave, svađe, bacanje stvari, laganje, kršenje pravila te odgovaranje.

Ipak, ne možemo sve probleme u ponašanju svrstati u ove dvije kategorije. Primjerice socijalni problemi, problemi pažnje i problemi mišljenja ne spadaju niti u jednu kategoriju. Važno je napomenuti da pojedina djeca mogu pokazivati simptome iz obje skupine ponašanja, i internaliziranih i eksternaliziranih, ovisno o njihovim individualnim karakteristikama i situacijskim čimbenicima. Razumijevanje ovih skupina ponašanja pomaže stručnjacima u prilagođavanju odgovarajućeg pristupa u radu s djecom koja imaju problema u ponašanju.

Klasifikacija Svjetske zdravstvene organizacije - deseta revizija (MKB-10, 2004) predstavlja sustav klasifikacije bolesti i poremećaja, uključujući i Poremećaje u ponašanju i osjećajima koji se pojavljuju u adolescenciji. Ova klasifikacija omogućuje stručnjacima u području medicine i psihijatrije da dijagnosticiraju i kategoriziraju različite poremećaje

ponašanja i emocionalne teškoće kod djece i adolescenata. Evo kratkog opisa glavnih kategorija iz te klasifikacije:

F90 Hiperkinetski poremećaj: Ovaj poremećaj obuhvaća probleme vezane uz pažnju, impulzivnost i hiperaktivnost. Djeca s hiperkinetskim poremećajem mogu imati teškoća s koncentracijom, kontrolom impulsa i često su hiperaktivna.

F91 Poremećaj ponašanja: Ovaj poremećaj karakterizira ponavljajuće agresivno i antisocijalno ponašanje. Djeca s poremećajem ponašanja često krše pravila, imaju problema s autoritetima i pokazuju bezosjećajnost prema drugima.

F92 Mješoviti poremećaj ponašanja: Ovo je kategorija koja uključuje kombinaciju simptoma hiperkinetskog poremećaja i poremećaja ponašanja.

F93 Emocionalni poremećaji koji se pojavljuju osobito u djetinjstvu: Ova kategorija obuhvaća emocionalne teškoće koje se često pojavljuju u djetinjstvu, poput anksioznosti, depresije, straha, i drugih emocionalnih problema.

F94 Poremećaji u socijalnom funkcioniranju s početkom specifičnim za djetinjstvo ili adolescenciju: Ovdje se nalaze poremećaji koji utječu na socijalno funkcioniranje djece i adolescenata, uključujući socijalnu anksioznost, socijalne fobije i slične poteškoće.

F95 Tikovi: Ovo su poremećaji koji uključuju neuobičajene pokrete i vokalizacije, kao što su tikovi i Tourettov sindrom.

F98 Ostali poremećaji ponašanja i osjećanja koji se obično javljaju u djetinjstvu i adolescenciji: Ova kategorija obuhvaća ostale poremećaje ponašanja i emocionalne teškoće kod djece i adolescenata koje se ne uklapaju u prethodne kategorije.

Važno je razumjeti da je ovo medicinska klasifikacija koja omogućuje dijagnosticiranje i razumijevanje različitih poremećaja u ponašanju i emocionalnim teškoćama. Ipak, važno je naglasiti da se problemi u ponašanju i emocionalne teškoće djece ne svode samo na medicinske aspekte i da ih multidisciplinarni timovi stručnjaka, uključujući socijalne radnike, psihologe i socijalne pedagoge, često tretiraju s obzirom na različite aspekte djetetovog života i okoline.

Ovdje se nalazi podjela problema u ponašanju djece i mladih, koja je prezentirana na mrežnim stranicama Vlade – e-Građani (<https://gov.hr/hr/djeca-s-problemima-u-ponasanju/788>). Ova podjela kategorizira probleme u ponašanju u tri osnovne kategorije:

Rizična ponašanja: Ova kategorija obuhvaća ponašanja koja dovode u opasnost zdravlje, fizički i psihički integritet i imovinu osobe, ali i drugih ljudi. Ova ponašanja imaju niski intenzitet posljedica u sadašnjosti, no mogu predstavljati temelj za negativne ishode u budućnosti. Primjeri rizičnih ponašanja uključuju neopravdano izostajanje s nastave, nedozvoljeno kasno

izlazak, eksperimentiranje s cigaretama i drogama, povremenu konzumaciju alkohola, kršenje pravila u školi i kod kuće te neke oblike promiskuitetnog ponašanja.

Teškoće u ponašanju: Ova kategorija obuhvaća ponašanja koja uključuju kršenje društvenih i/ili zakonskih normi tijekom određenog vremenskog razdoblja ili iznenadno. Posljedice ovih ponašanja zahtijevaju stručnu pomoć. Primjeri teškoća u ponašanju uključuju krađu, bježanje od kuće, skitnju, napuštanje škole, samoozljeđivanje, socijalnu izoliranost, vožnju bez dozvole, pojedinačne nasilne ispade te veće disciplinske prekršaje u školi.

Poremećaji u ponašanju: Ova kategorija obuhvaća ponašanja koja intenzivno i dugotrajno ugrožavaju svakodnevno funkcioniranje pojedinca na više životnih područja te također predstavljaju prijetnju drugima i/ili imovini. Radi se o ponašanjima koja zahtijevaju reakciju specijaliziranih stručnjaka i institucija, obično iz više sektora istovremeno. Primjeri poremećaja u ponašanju uključuju teža kaznena djela i prekršaje (kao što su provale, razbojništva, nasilje, preprodaja droga, silovanje), ovisnosti i pokušaje suicida.

Iako je ova podjela korisna i jednostavna za razumijevanje problema u ponašanju, važno je imati na umu da je svaki pojedinac jedinstven, a problemi u ponašanju mogu biti vrlo različiti i kompleksni. Stručnjaci koji se bave ovom tematikom primijenit će sveobuhvatan pristup i koristiti dodatne dijagnostičke metode kako bi bolje razumjeli i individualizirali pristup svakom djetetu ili mladoj osobi koja se suočava s problemima u ponašanju.

Teško je napraviti jednostavnu i univerzalno primjenjivu klasifikaciju ovih problema u ponašanju. Razlozi za to su mnogobrojni i uključuju sljedeće:

Širina problema: Problem u ponašanju može imati različite uzroke i manifestirati se na različite načine. Djeca mogu pokazivati različite emocionalne teškoće, impulzivno ili agresivno ponašanje, probleme u socijalnom funkcioniranju i druge oblike problema. Svaki pojedinac može imati jedinstvene okolnosti i čimbenike koji utječu na njihovo ponašanje, što otežava stvaranje jednostavne klasifikacije.

Kontekst društva: Društvo u kojem dijete živi, njegova kultura, vrijednosti i norme igraju značajnu ulogu u oblikovanju problema u ponašanju. Ono što se smatra problematičnim ponašanjem u jednom društvu možda neće biti toliko važno u drugom društvu. Stoga je potrebno uzeti u obzir kontekstualne čimbenike kako bismo bolje razumjeli i definirali probleme u ponašanju.

Dobi djeteta: Ponašanje se mijenja i razvija kako dijete raste i sazrijeva. Ono što se može smatrati normalnim ponašanjem u jednoj dobi možda neće biti prikladno za drugu dob. Stoga je važno uzeti u obzir dobne razlike i razvojne etape pri klasifikaciji problema u ponašanju.

Različite struke i perspektive: Medicinari, socijalni radnici, sociolozi, socijalni pedagozi i drugi stručnjaci koji se bave problemima u ponašanju imaju različite stručnosti i perspektive. Svaka od ovih struka može pristupiti problemu iz različitih kuta i primijeniti različite metode i teorije za razumijevanje i tretman problema. Stoga će njihova klasifikacija i definicija problema u ponašanju možda biti različita.

Promjene društvenih normi: Društvene norme i stavovi o ponašanju mijenjaju se tijekom vremena. Ono što je nekad bilo prihvatljivo ili normalno ponašanje možda više nije, ili obrnuto. Ove promjene mogu utjecati na način na koji se definiraju i klasificiraju problemi u ponašanju. S obzirom na sve ove čimbenike, važno je imati multidisciplinarni pristup i suradnju različitih stručnjaka kako bi se pružila što cjelovitija i prilagođenija podrška djeci s problemima u ponašanju. Razumijevanje konteksta i individualnih potreba djeteta ključno je za uspješan tretman i podršku u rješavanju tih izazova.

Važno je shvatiti da klasifikacije problema u ponašanju nisu uvijek crno-bijele i mogu se preklapati, te da pojedine struke i institucije mogu koristiti različite klasifikacijske sustave prema svojim potrebama i specifičnostima. Osim toga, društvene norme i razumijevanje problema u ponašanju također se mijenjaju s vremenom, što dodatno otežava stvaranje jedinstvene klasifikacije koja bi zadovoljila sve struke i situacije.

2.2. Rizična ponašanja

Često se u literaturi upotrebljava i termin „djeca u riziku“, Bašić (2009) upozorava na bitnu razliku između termina „u riziku“ i termina „rizična ponašanja“. Naime termin „djeca u riziku“ odnosi se na djecu koja još ne iskazuju očite probleme u ponašanju, ali postoje čimbenici ili okolnosti u njihovom životu koji povećavaju vjerojatnost da će se ti problemi razviti u budućnosti i to najčešće one jačeg intenziteta (napuštanje škole, ovisnosti, maloljetnička delinkvencija i sl.). Djeca u riziku mogu biti izložena nepovoljnim socijalnim uvjetima, obiteljskim poteškoćama, emocionalnoj nestabilnosti i drugim rizičnim faktorima koji ih čine ranjivijima za razvoj problema u ponašanju.

Termin „rizična ponašanja“ odnosi se na ponašanja koja imaju potencijal za stvaranje problema u budućnosti, ali nisu nužno intenzivna ili očigledna u trenutku. To su ponašanja koja se nalaze na početku spektra problema i obično se odnose na niski intenzitet, kao što su neopravdano izostajanje s nastave, nedozvoljeni kasni izlasci, eksperimentiranje s cigaretama i drogama, povremena konzumacija alkohola, kršenje pravila u školi i kod kuće, te drugi slični

oblici ponašanja. Bitno je napomenuti da se u literaturi termin „rizična ponašanja“ dijeli na barem tri potkategorije prema razini rizika:

nerizični - ne pokazuju znakove rizičnih ponašanja i nemaju izražene probleme u ponašanju;
nisko rizični - pokazuju blage znakove rizičnih ponašanja, ali intenzitet tih ponašanja je nizak;
umjereno rizični mladi - pokazuju umjereni intenzitet rizičnih ponašanja i koji imaju veći potencijal za razvoj ozbiljnijih problema u budućnosti.

Kada se govori o djeci i mladima u riziku (Dryfoos, 1997, prema Bašić, 2001.) postoje vrlo visoki rizični mladi, visoko rizični mladi, srednje rizični mladi i nisko rizični mladi.

Možemo zaključiti da rizična ponašanja mogu biti klasificirana, ali u ovom radu će se rizična ponašanja koristiti kao što je navedeno u Nacionalnoj strategiji, ponašanja koja su niskog intenziteta, ali s lošim ishodom u budućnosti.

Zaključno, "rizična ponašanja" u kontekstu ovog rada odnosi se na ponašanja koja su niskog intenziteta, ali imaju potencijal za stvaranje problema u budućnosti. Razlikovanje između djece u riziku i rizičnih ponašanja pomaže jasnije definirati ciljane skupine i potrebe te prilagoditi odgovarajuće intervencije za djecu i mlade.

3. RIZIČNI I ZAŠTITNI ČIMBENICI U RAZVOJU PROBLEMA U PONAŠANJU

Neka djeca razvijaju probleme u ponašanju, a neka ne unatoč stresnim i rizičnim okolnostima njihova razvoja (Bašić, 2001.). Složena interakcija rizičnih i zaštitnih čimbenika dovodi do nepovoljnih ishoda odnosno do pojave problema u ponašanju. Ne može jedan rizičan čimbenik ili jedna nepovoljna situacija biti odgovorni za rizična ponašanja, radi se o velikom broju lančano povezanih akcija i reakcija (Bašić, 2009). Te čimbenike važno je identificirati i pratiti jer se pomoću njih određuje učinkovita preventivna praksa. Bašić (2009) navodi kako su istraživanja u inozemstvu pokazala da

- Rizični i zaštitni čimbenici jesu vjerojatni, ali nisu savršeni pokazatelji poremećaja u ponašanju
- Mladi koji su visoko rizični da će razviti poremećaje u ponašanju temeljem zaštitnih i rizičnih čimbenika ipak ne razviju iste dok neki koji su nisko rizični razviju probleme u ponašanju
- Preventivne i tretmanske intervencije koje se temelje na procjenama zaštitnih i rizičnih čimbenika moraju isključiti niskorizične jer njima intervencije ne trebaju, ali i visokorizične koji će izbjeći poremećaje u ponašanju.

Za rizične i zaštitne čimbenike važno je razumijevanje da se radi o čimbenicima koji mogu biti u podlozi različitih poremećaja, da oni funkcioniraju u dinamičkoj interakciji te da se modificiraju i mijenjaju ovisno o individualnom životnom tijeku, ali svakako su važan korak u postavljanju preventivne politike i preventivnih programa (Bašić, 2009).

Rizični i zaštitni čimbenici su dinamični i mogu se mijenjati tijekom vremena, što znači da je važno pratiti i razumjeti individualne životne putove kako bi se pravilno postavile preventivne strategije. Oni igraju ključnu ulogu u usmjeravanju razvoja preventivne politike i programa.

3.1. Rizični čimbenici u razvoju problema u ponašanju

Čimbenici rizika označavaju sva individualna obilježja ili socijalno-ekonomske, kulturne, demografske i druge uvjete koji povećavaju vjerojatnost za upuštanje u kriminalno ponašanje u budućnosti (Vijeće Europe, 2000, prema Bašić, 2009). Rizični čimbenici su individualni ili ovise o širem kontekstu, promjenjivi su (npr. stresni događaj), dolaze iz područja prenatalnog i biološkog do širih okolnosti i uvjeta života (Bašić, 2001). Različiti autori na različite načine klasificiraju rizične čimbenike. Svakako će rizični čimbenici u zajednici, obitelji, školi ili kod vršnjaka i pojedinaca kao što su dostupnost droga, obiteljski konflikti, akademski neuspjeh, antisocijalno ponašanje i sl. doprinijeti razvoju problema u ponašanju (Howell, 2003, prema Bašić, 2009). Bitno je također rizične čimbenike sagledavati kroz vremensko razdoblje. Primjerice, vršnjački odnosi neće imati jednak utjecaj na dijete u ranom djetinjstvu i u pubertetu. Tako Biglan i sur. (2004, prema Bašić, 2009.) kao čimbenike rizika navodi individualne, obiteljske, vršnjačke, školu, susjedstvo i zajednicu te ekonomske rizike, ali ih dijeli kroz vremenske periode; prenatalni i perinatalni, novorođenče i rano djetinjstvo, srednje djetinjstvo u pubertetu i adolescenciju. Ajduković (2001) razlikuje dvije veće skupine rizičnih činitelja:

- Rizične osobine odnosno predispozicije kao što su spol, temperament, hiperaktivnost i neke kognitivne poteškoće djeteta
- Obilježja okruženja to su okolinski uvjeti koji imaju neposredan ili posredan učinak na ukupnu količinu rizike.

Ali, i dalje je važno imati na umu da jedan rizičan faktor neće dovesti do razvoja problema u ponašanju već je potrebna interakcija. Prema Ajduković (2001) istraživanja upućuju da tek prisustvo tri ili više rizičnih činitelja čini dječji razvoj visoko rizičnim.

S obzirom na složenu prirodu rizičnih čimbenika, važno je prepoznati ih i pravilno procijeniti kako bi se razvile učinkovite preventivne intervencije i strategije podrške za djecu i mlade koji su izloženi tim čimbenicima. Pravovremeno prepoznavanje i pružanje odgovarajuće pomoći mogu imati ključnu ulogu u prevenciji problema u ponašanju.

3.2. Zaštitni čimbenici u razvoju problema u ponašanju

Čimbenici zaštite označavaju određene socijalno-ekonomske i kulturne čimbenike, kao i individualna obilježja, koja pomažu u zaštiti djece od vjerojatnosti upuštanja u kriminalna ponašanja u budućnosti (Vijeće Europe, 2000, prema Bašić, 2009). Činitelji zaštite su unutarnje i vanjske snage koje pomažu djetetu da bolje podnosi rizike ili koje ublažavaju rizike Fraser (1997, prema Ajduković, 2001). Zaštitni čimbenici nastali su proučavanjem činitelja rizika kada se pokazalo da neka djeca koja odrastaju u visokorizičnim situacijama neće razviti poremećaje u ponašanju upravo zbog nekih zaštitnih čimbenika kao što su mentalno zdravlje, odgovarajuće osobine i/ili podržavajući okruženje, osobine ličnosti kao što su samopouzdanje i otpornost, podršku obitelji i zajednice te pozitivne vršnjačke odnose. Ti čimbenici mogu djelovati kao unutarnje snage koje pomažu djetetu da se nosi s izazovima i stresom te da ne upadne u kriminalna ponašanja unatoč rizičnim situacijama u kojima se nalazi.

Razumijevanje i identifikacija čimbenika zaštite važni su za razvoj preventivnih intervencija i programa podrške koji mogu pomoći djeci i mladima da izgrade svoje snage i resurse kako bi se bolje suočavali s izazovima i rizicima te izbjegli negativne ishode u ponašanju. Ovi čimbenici mogu pružiti ključne smjernice za poticanje pozitivnog razvoja djece i mladih i promicanje zdravog i pozitivnog ponašanja.

3.3. Otpornost

Izučavanjem zaštitnih čimbenika pojavio se pojam psihološka neranjivost – sposobnost da se održi emocionalna kompetentnost usprkos ozbiljnim nedaćama ili nedaćama koje traju dulje vrijeme prema Anthony (1987, prema Ajduković, 2001). Danas se umjesto neranjivosti koristi termin otpornost. Prema Ajduković (2000, prema Bašić, 2009.) pojam „otpornost“ se odnosi na trajnije i dosljednije uspješno suočavanje sa stresorima. Neki će događaj imati neugodan i uznemirujući učinak na gotovo svu djecu, ali će se djeca razlikovati s obzirom na otpornost s kojom će se nositi s njima (Doležal, 2006). Ajduković (2001:55) navodi zašto je koncept otpornosti osobito značajan u planiranju prevencije problema u ponašanju:

1. Planiranje preventivnih i tretmanskih aktivnosti koje se temelje na otpornosti stavljaju težište na ono što je dobro i zdravo u djetetu i njegovu okruženju, a ne na onome što je loše ili onome što nedostaje
2. Upućuje na drugačije sagledavanje optimalnog socijalizacijskog procesa, naučiti dijete kako da se konstruktivno suočava sa svojim problemima, poteškoćama i gubicima koristeći svoje resurse i resurse svoje okoline umjesto da ga se zaštiti
3. Koncept otpornosti se ne uči samo iz obitelji i od djece koja očituju probleme u ponašanju već i od onih koji su usprkos poteškoćama uspjeli sačuvati dobro mentalno zdravlje
4. Upućuje nas da ne svodimo pojedinca ili obitelj na njegov problem i gledamo ga kao slučaj već da zajednički otkrijemo ili proširimo postojeće strategije i vještine za suočavanje s teškim situacijama i problemima, ali polazeći od onoga što dijete i obitelj već zna i hoće
5. Potiče nas da bolje koristimo potencijale užeg i šireg okruženja djeteta te možda potaknuti neke neformalne socijalne odnose koji nedostaju djetetu ili ojačati mrežu podrške.

Pojam otpornosti danas se sve češće spominje kao jedan od glavnih koncepata kojeg treba uzeti u obzir prilikom planiranja djelotvornih programa za prevenciju problema u ponašanju (Ajduković, 2001).

Howard i Johnson (2001, prema Doležal, 2006) su nakon istraživanja otpornosti u relaciji s problemima u ponašanju istakli ključne elemente za razvoj otpornosti kod djece i mladih i podijelili ih u četiri područja: obitelj, škola, lokalna zajednica i individualnost. Ove komponente igraju ključnu ulogu u podršci djetetu i njegovoj sposobnosti da se uspješno nosi s izazovima i stresom te sprječavaju razvoj problema u ponašanju.

4. PREVENCIJA PROBLEMA U PONAŠANJU

Prevencija se različito definira, ovisno u kojoj grani znanosti se koristi, ali svakako se radi o proaktivnom procesu koji uključuje različite dionike društva ili zajednice sa ciljem da se neka štetna, nepoželjna i opasna stanja ublaže ili spriječe. Čini se da je prevencija najduže i vrlo uspješno korištena u javnom zdravstvu, a osobito je prepoznata kao uspješna, razvojem cjepiva.

Prevencija je postupak ili ukupnost radnji koje se poduzimlju da se što spriječi, radnja koja će proizvesti kao posljedicu zaštitu od čega (Anić, 2000. prema Žižak i Bouillet, 2023.), a u kontekstu poremećaja u ponašanju djece i mladih moguće ju je definirati kao bilo koju aktivnost koja rezultira smanjivanjem kriminalnoga, odnosno odstupajućeg ponašanja (Žižak i Koren Mrazović, 2001. prema Žižak i Bouillet, 2023.).

Kod prevencije problema u ponašanju riječ je o intervencijama, postupcima i kontinuiranim, katkada dugotrajnim, sustavnom djelovanjima/akcijama, kojima se nastoji otkloniti, poništiti ili

kompensirati djelovanje rizičnih čimbenika te implementirati, razviti i ojačati zaštitni čimbenici, kako bi se spriječio nastanak i razvoj određenih poremećaja, bolesti i neželjenih pojava (Bašić, 2009.).

Prevenција se, dakle, fokusira na unaprijed usmjerene aktivnosti koje imaju za cilj sprečavanje nastanka problema u ponašanju, umjesto da se bave samo reagiranjem na već nastale probleme. To može uključivati različite strategije, od obrazovnih programa i podrške u školi do promocije pozitivnog okruženja u zajednici. Osim toga, prevencija se temelji na prepoznavanju rizičnih čimbenika i poticanju zaštitnih čimbenika, kako bi se djeca i mladi osnažili u suočavanju s izazovima i teškoćama te razvili otpornost koja ih štiti od problema u ponašanju.

4.1. Vrste prevencija problema u ponašanju

Najstarija podjela prevencije dijeli prevenciju na tri razine:

- 1) Primarna prevencija– skup mjera usmjerenih na populaciju djece, mladih i odraslih s ciljem podupiranja pozitivnog razvoja djece, mladih i smanjivanja utjecaja čimbenika rizika na razvoj rizičnih ponašanja i poremećaja u ponašanju prije njihova pojavljivanja.
- 2) Sekundarna prevencija - mjere usmjerene na prepoznavanje djece u riziku i smanjivanje vjerojatnosti pojave rizičnih ponašanja
- 3) Tercijalna prevencija – skup aktivnosti i postupanja koja poduzimaju specijalizirane stručne službe, pojedinci i /ili institucije s ciljem postizanja pozitivnih, osobno i socijalno poželjnih promjena kod djece i mladih s poremećajima u ponašanju (Bašić, Žižak, Koller-Trbović, 2004, prema Bašić, 2009).

U novije vrijeme koristi se podjela R.Gordona, 1983 (prema Bašić, 2009) na:

- 1) Univerzalne preventivne intervencije možemo usporediti sa primarnom prevencijom. Mjere koje su usmjerene na opću populaciju, npr. na cijeli razred bez pojedinačnog izdvajanja
- 2) Selektivne preventivne intervencije usmjerene su na pojedince koji pokazuju rizik ili postoji predispozicija za razvoj problema u ponašanju
- 3) Indicirane preventivne intervencije su oni programi za onu djecu kojoj ne odgovaraju gore navedene intervencije. To su visokorizična djeca.

U današnje vrijeme primarnim intervencijama često se smatraju intervencije koje se nalaze u potporama roditeljima u vrijeme trudnoće i ranog razvoja djece čime se zapravo nastoji utjecati na obitelj i odgojni smjer roditelja kroz edukaciju, različite aktivnosti, potpore i treninge koje su u današnje doba lako dostupne. Ta primarna intervencija bi zapravo obuhvaćala intervencije s „normalnom“ populacijom (prema Durlaku, 1995., Bašić, 2009).

Produženi stručni postupak kojim se bavimo u ovom radu spadao je u nekada korištenu sekundarnu prevenciju. Prevenciju kojom se utječe na teškoće koje su u razvoju, ali su prepoznate. Dakle rizična ponašanja - ponašanja koja su niskog intenziteta, ali s lošim ishodima u budućnosti. Prema novijoj klasifikaciji produženi stručni postupak spadao bi u selektivan preventivan program i/ili indiciran.

Zašto je prevencija važna, u Hrvatskoj nisu rađena istraživanja, ali u stranoj literaturi mogu se naći podaci koji procjenjuju da jedno dijete koje napusti školu i upusti se u kriminalne radnje i konzumaciju droga društvo košta između 1.700,000 i 2.300,000 \$ godišnje (Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act of 2002 prema Quinn M.M. i Poirier J.M., 2004). Velika longitudinalna istraživanja u svijetu vrlo jasno i direktno govore o financijskim dobrobitima za društva koja ulažu u prevenciju ne samo zbog velikih ušteda do kojih u tom slučaju dolazi već i zbog kvalitete društva. Smanjuje se vjerojatnost odustanka od škole što direktno doprinosi lošijoj perspektivi individue, njegove obitelji, zajednice i društva u cjelini. Nezaposlenost je 60% veća za one koji ne završe srednju školu u usporedbi s onima koji je završe (U.S.Department of Education, 2003, Table 380 prema Quinn M.M. i Poirier J.M., 2004).

Osim toga, ako ne radimo na prevenciji djeca i adolescenti će odrastati u nezadovoljne osobe koje će osnivati nefunkcionalne zajednice te će u većoj mjeri razvijati neke druge poremećaje u odrasloj dobi. Važnost prevencije ogleda se u njezinim dugoročnim pozitivnim učincima na društvo. Kroz prevenciju, pomaže se djeci da se razvijaju na zdrav način, smanjuju se šanse za razvoj problema u ponašanju te se utječe na njihovu budućnost kao zadovoljnih i funkcionalnih odraslih osoba.

4.2. Prevencija u Republici Hrvatskoj

Donedavno se na prevenciju gledalo kao na intervenciju koja će pomoći da nešto loše ne postane još gore. U Republici Hrvatskoj prvi dokument Program akcija za sprečavanje i suzbijanje društveno neprihvatljivog ponašanja, 1975., prema Singer, Mikšaj-Todorović, 1989. u Bašić J. *Prevencija poremećaja u ponašanju u školi, Zaštita prava i interesa djece s problemima u ponašanju, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu, Zagreb, 2012.*

Sredinom 90-ih prevencija na našim prostorima počinje kao praksa osnivanjem različitih povjerenstava te usvajanjem dokumenata važnih za ovu temu. Nacionalna strategija prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih od 2009. do 2012. godine (Narodne novine 98/99)

prevenciju definira kao "složeni sustav mjera, aktivnosti i kontinuiranih napora usmjerenih otklanjanju rizičnih činitelja i/ili posljedica njihovog djelovanja, jačanja zaštitnih činitelja na svim razinama, područjima i ključnim točkama s ciljem osiguravanja kvalitetnog rasta, razvoja, prilagodbe i sazrijevanja novih naraštaja u sigurne, prilagođene, uspješne i sretne, a samim tim i zdrave ljude".

Kao što je navedeno u nacionalnoj strategiji, prevencija problema u ponašanju mora uključivati sve segmente zajednice da bi bila učinkovita. Potreban je dakle holistički pristup rješavanju problema. Prema Maleš, 2003., prepoznavanjem potreba djece i mladih, planiranjem i zajedničkim radom, pojedinci, grupe i institucije u lokalnoj zajednici mogu postići ciljeve koje ne može niti jedan čimbenik djelujući samostalno, izdvojeno. Dakle, da bi prevencija bila uspješna potrebno je partnerstvo u zajednici, potrebna je međusobna suradnja škole, lokalne zajednice, roditelja, nevladinih organizacija, različitih ustanova, lokalnih vlasti i svih ostalih zainteresiranih koji mogu doprinijeti u pružanju pomoći djeci, roditeljima i obiteljima. Potrebno je osnažiti obitelj u kojoj je dijete koje iskazuje probleme u ponašanju. Prevencija treba obuhvatiti i podršku i edukaciju roditelja kako bi se stvorilo sigurno i poticajno okruženje za djecu. U konačnici, prevencija se promatra kao ključni proces koji može dovesti do boljeg razvoja djece i mladih, sprječavanja problema u ponašanju te izgradnje sretne i zdrave zajednice.

4.3. Prevencija problema u ponašanju u školi

Ponašanja koja se pojavljuju u školi, a mogu se nazvati rizičnima za razvoj djece i mladih bitna su za prevenciju jer se njihovim pojavljivanjem povećava vjerojatnost za pojavu kasnijih ozbiljnijih poremećaja u ponašanju (Bašić J i Kranželić-Tavra V., 2004). Brojna istraživanja pokazuju kako se od određenih rizičnih ponašanja u školi kasnije razvijaju problemi u ponašanju. Većinu rizičnih ponašanja koja se pojavljuju u školi, možemo svrstati u kategoriju eksternaliziranih poremećaja u ponašanju. Bašić J i Kranželić-Tavra V. (2004.) navode neke oblike tih rizičnih ponašanja kao npr. adaptacija na školu, akademski uspjeh, školski neuspjeh, nasilje u školi te zlouporaba sredstava ovisnosti.

Ako polazimo od definicije prevencije iz gore spomenute Nacionalne strategije jasno je da se radi o kontinuiranom radu kako bi se otklonili određeni problemi u ponašanju odnosno spriječila progradacija problema u ponašanju. Upravo zbog toga, a imajući na umu da će svakako najveći uspjeh biti postignut pravovremenom akcijom i reakcijom, čini se da je školsko okruženje idealno za preventivne programe. Osnovna škola je obvezna te djeca u njoj provode

puno vremena kroz dugi niz godina. Djeca su u školi članovi školske zajednice sa svojim specifičnim zadacima, međusobnim odnosima i pravilima koja definiraju prihvatljiva i neprihvatljiva ponašanja, škola ima snažan utjecaj na odnos prema sebi, vjerovanja, kompetentnost, moral kao i na djetetovu kompetenciju socijalnih sustava izvan obitelji (Geldard, Geldrad, 2001 prema Kranželić Tavra, 2003). Programi vezani uz školu (Dryfoos, 1994 prema Kranželić Tavra, 2003) mogu se podijeliti na tri koncepta:

- Programi u školi – odvijaju se u školskoj zgradi
- Programi povezani sa školom – odvijaju se u blizini škole
- Programi u zajednici – odvijaju se u institucijama zajednice.

Škole su ključne u prevenciji različitih oblika problema djece i mladih. Ne samo problema u ponašanju. Kada su učitelji bolje educirani, kada se trening socijalnih vještina uključi u kurikulum i kada se obitelj uključi u školu kao partner, problemi u ponašanju, socijalni ili emocionalni problemi mogu biti eliminirani, smanjeni ili promijenjeni (Bašić, 2004).

5. PRODUŽENI STRUČNI POSTUPAK (PSP)

Produženi stručni postupak je preventivni program koji se provodi u školi, u školskoj zgradi. Danas taj program provodi Centar za pružanje usluga u zajednici Zagreb – Dugave u 20 osnovnih škola u gradu Zagrebu i Zagrebačkoj županiji u ukupno 23 grupe u sklopu odjela koji se naziva Odjel (dislocirana jedinica) poludnevnog boravka u osnovnim školama (<https://centar-dugave.hr/opcenito/poludnevni-boravak/>). Procesom deinstitutionalizacije isti ili djelomično modificiran program preuzimaju i provode i neki drugi deinstitutionalizirani Centri za pružanje usluga u zajednici u Republici Hrvatskoj.

Produženi stručni postupak (PSP) provodi se dakle u osnovnim školama kao poseban oblik preventivnog rada s djecom osnovnoškolske dobi koja manifestiraju probleme u ponašanju i njihovom primarnom sredinom. U njega se uključuju djeca koja manifestiraju probleme u ponašanju – rizična ponašanja. Njih je najčešće prepoznala škola (razrednici, učitelji, stručna služba). Tu se najčešće radi o zanemarivanju i/ili neispunjavanju školskih obveza, neredovitosti u radu, izostajanju s nastave, lošijim ocjenama, nemaru, lošijoj socijalnoj integraciji, stihijskom provođenju slobodnog vremena, slaboj kontroli od strane roditelja/skrbnika, često slabijoj materijalnoj situaciji i sl. Prema Bouillet, Bićanić (2018:36) učenici koji su identificirani kao učenici s problemima u ponašanju od strane škole su oni čije ponašanje odstupa od uobičajenog ponašanja primjerenog dobi, situaciji, kulturnim i društvenim normama u školi, obitelji i/ili širem okruženju, a njegove posljedice štetno djeluju na samog učenika i/ili njegovo okruženje i time

otežavaju njegovu socijalnu integraciju. Upravo takvi učenici, prepoznati od strane škole uključuju se u produženi stručni postupak. Program produženog stručnog postupka zamišljen je upravo kao prevencija nekih daljnjih, intenzivnijih oblika problema u ponašanju.

Indikacije i kriteriji za uključivanje u produženi stručni postupak:

- Školski neuspjeh
- Neizvršavanje školskih obveza
- Rizična ponašanja i blaži poremećaji u ponašanju
- Rizici na strani djeteta u obitelji
- Prihvatanje tretmana i spremnost na suradnju (Marušić i Habijanec Martinović, 2006:44).

5.1. Povijesni pregled programa

O tom tretmanu nema puno pisanih tragova u stručnim člancima i literaturi iako se provodi dugi niz godina. Prva grupa produženog stručnog postupka organizirala je u Zagrebu 1987. godine suradnjom Centra za socijalnu skrb, Osnovne škole V. Novaka i tadašnjeg Doma za odgoj djece i mladeži Zagreb. U prvu grupu uključeno je 10 učenika viših razreda, s problemima u ponašanju različite etiologije, fenomenologije i intenziteta. Rezultati su premašili sva očekivanja čime su stvoreni temelji za ovaj izvaninstitucionalni tretman koji se i danas provodi. Prema Uzelac S. i Bouillet D. (2008) usporedno s uvođenjem programa produženog stručnog postupka napravljeno je i istraživanje predvođeno prof.dr.sc. Mladenom Singerom sa Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta 1989. godine. On je pokrenuo znanstveno-istraživački projekt pod nazivom Pojavni oblici poremećaja u ponašanju djece u osnovnim školama, uvjeti života u obitelji i model pedagoškog tretmana. Radilo se o trogodišnjem praćenju učenika počevši od šestih razreda. Pretpostavka je bila da će individualni, dodatni rad s učenicima s problemima u ponašanju pomoći u njihovoj socijalnoj integraciji što se pokazalo točnim.

Marušić D. (1996) u članku pod nazivom *produženi stručni tretman učenika s poremećajima u ponašanju pri osnovnoj školi* navodi kako sve započinje osnivanjem radne jedinice produženog stručnog tretmana (PST) pri današnjem Centru Dugave. Tretman je zaživio u dvanaest zagrebačkih škola u kojima je bilo ukupno dvadeset grupa. Grupe su se sastojale od desetak članova. Program se provodio u svrhu prevencije razvoja problema u ponašanju. Od samih začetaka program je pokrивao određena sociopedagoška područja kroz neke specifične ciljeve.

	SOCIOPEDAGOŠKA PODRUČJA TRETMANA	SPECIFIČNI CILJEVI
1.	Područje odnosa prema sebi	-samoaktivnost -razvijati odgovornost za svoje ponašanje -samostalnost -razvijati pozitivnu sliku o sebi
2.	Područje odnosa prema drugima (vršnjacima, odraslima, prema obitelji)	-razvijanje zajedništva -zadovoljenje potrebe za pripadanjem -usvajanje osnovnih pravila komunikacije -uvažavanje/udovoljavanje zahtjevima i pravilima -suradnički odnosi i razumijevanje vlastite uloge (u grupi, obitelji...)
3.	Područje obrazovanja	-savladavanje školskog gradiva -stvaranje navika redovitog učenja -poučavanje tehnikama / načinu učenja -razvijanje samostalnosti u radu
4.	Područje slobodnog vremena	-razvijati uočene sklonosti, vještine i sposobnosti -poticati i razvijati maštu i kreativnost -prevencija neprihvatljivog ponašanja
5.	Područje interesa i navika	-poticanje u održavanju postojećih i razvijanju novih interesa i navika (radnih, higijenskih, osnovnih pravila pristojnosti) -zapažati i razvijati osobne odnose i potencijale djeteta

Za svako područje definirani su i sadržaji za rad kao što su igre (projektivne, za grupnu koheziju; kvizovi; za poticanje aktivnosti i sl.), vježbe koncentracije, likovne i sportske radionice te niz drugih. Kasnije je u PSP-u uvedena i obveza provođenja planiranih radionica na određenu temu. Sukladno ovim područjima i ciljevima izrađuje se i individualni plan za svako dijete.

Habjanec-Martinović i Marušić (1999) uz područja tretmana, ciljeve i sadržaje rada navode i da su metode rada grupne i individualne s time da dakako prevladava grupna metoda rada. U PSP su uključena djeca koja ne čine homogenu grupu pa se grupnim radom ostvaruje dobar dio specifičnih ciljeva (razvijanje zajedništva, zadovoljavanje potrebe za pripadanjem, suradnički odnosi i sl.). Individualni rad je prilagođen svakom djetetu i provodi se prema potrebi.

5.2. Kako program funkcionira

Produženi stručni postupak funkcionira na način da škole osiguravanju adekvatan prostor za provođenje ovog tretmana. Grupe djece koja su uključena u ovaj tretman broje od 8 do 12

korisnika s preporukom da bi desetero djece bilo optimalno za rad na jednog odgajatelja. Odgajatelji su stručni djelatnici Centra Dugave, mahom socijalni radnici, socijalni pedagozi i psiholozi. Djeca koja su uključena su učenici škole od 2. do 8. razreda. Program je kontinuiran, svakodnevno i traje duže vrijeme (preporučeno je da ne traje duže od dvije godine te da se ne uključuju učenici 8. razreda).

Kada govorimo o produženom stručnom postupku, zapravo govorimo o usluzi poludnevnog boravka u sklopu koje se provodi program produženog stručnog postupka. Temeljem novog Zakona o socijalnoj skrbi (NN 18/22, 46/22, 119/22) čl. 104. definirano je što je boravak, tko ga provodi, koliko traje. Temeljem Zakona „(st.1) Boravak je usluga kojom se osiguravaju organizirane aktivnosti tijekom dana uz stručnu i drugu pomoć i podršku, radi zadovoljavanja osnovnih i dodatnih životnih potreba korisnika koje ne mogu biti zadovoljene u obitelji. „(st.2) Usluga boravka odobrava se djetetu...s problemima u ponašanju...“ „(st.3) Usluga boravka pruža se kao usluga poludnevnog boravka, u trajanju od četiri do šest sati dnevno ili kao usluga cjelodnevnog boravka, u trajanju od šest do deset sati dnevno.“

Produženi stručni postupak funkcionira na način da škole osiguravaju adekvatan prostor za provođenje ovog tretmana, organiziraju prehranu (ručak i doručak ili užinu), a stručna služba škole, razrednici ili učitelji predlažu učenike za koje procjenjuju da bi za njih bilo korisno da se uključe u produženi stručni postupak. Stručna služba škole nakon razgovora s roditeljima i njihovog pristanka potrebnu dokumentaciju šalje u mjesno nadležan područni ured zavoda za socijalni rad koji nakon razgovora s roditeljima izdaje Uputnicu (Zakon o socijalnoj skrbi, NN 18/22, 46/22, 119/22) o uključenju djeteta u produženi stručni postupak. Produženi stručni postupak se provodi u turnusu suprotnom od nastave. Sve odluke o uključenju, prekidu tretmana, poduzimanju mjera socijalno-pravne i zdravstvene zaštite djeteta, kao i praćenje kompletnog funkcioniranja djeteta predlažu se na stručnom timu koji čine: odgajatelj, stručni suradnik škole i stručni djelatnik nadležnog područnog ureda Hrvatskog zavoda za socijalan rad.

5.3. Uspješnost programa

U Hrvatskoj nije provedena evaluacija Produženog stručnog postupka niti su rađena neka longitudinalna istraživanja. Programi koji su implementirani u školsko okruženje nisu prošli znanstvenu evaluaciju, ne znaju se njihova djelovanja niti učinci (Bašić J.,2012). Ipak, u svijetu je ovaj polu institucionalan tretman istraživao. Tako, Koller-Trbović N. i drugi (2009) u članku *Specifična područja rizika djece uključene u produženi stručni postupak u osnovnim*

školama u Hrvatskoj navodi iskustva u svijetu gdje su provedena istraživanja koja pokazuju kako je poluinstitucionalni tretman u okviru redovnih škola doveo do značajnog smanjenja ponašajnih poteškoća kod djece. Programi koji se provode u Americi dovode do poboljšanja socijalnog i emocionalnog funkcioniranja djece, posebno djece u riziku kao i one koja potječu iz siromašnijih obitelji. Djeca koja su uključena u programe postižu bolji akademski uspjeh, razvijaju pozitivnije stavove prema školi, stvaraju bolje radne navike, češće pohađaju nastavu. Nadalje se u članku navodi kako su najčešće prakse gdje su djeca koja iskazuju probleme u ponašanju uključena u alternativne škole ili se slični programi provode van školskog okruženja, a u suradnji sa školom. Ipak, svi se slažu kako je rana intervencija najisplativiji oblik rada s djecom školske dobi, a idealno je ovakav oblik rada provoditi upravo u školskom okruženju.

Prema Žižak i Bouillet, 2003., Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih provelo je aktivnost „Popisivanje svih postojećih programa prevencije i tretmana djece i mladih s poremećajima u ponašanju te izrada standarda dobre prakse i dobrog programa“ kao jednu od aktivnosti koje su se provodile tijekom 2002. i 2003. godine. Protokol za popis programa uz dopis poslan je na oko 50 adresa, uglavnom ministarstava te županijskih i gradskih ureda. Ukupno su na njega odgovorile 239 nositelja različitih programa intervencija s područja cijele Republike Hrvatske. U oko 40% programa izostala je evaluacija na način da je povremena ili je uopće nema ili nije navedeno da se provodi što se doima kao poražavajući podatak ako želimo imati standardizirane programe za prevenciju problema u ponašanju.

Preventivni programi u školskom okruženju trebaju dokaze svoje učinkovitosti odnosno evaluaciju ciljeva kroz empirijski evaluirane programe.

6. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

6.1. Odabir istraživačkog pristupa

U ovom radu nastojali smo istražiti iskustva s provedbom produženog stručnog postupka u školama te dobiti uvid u mogućnosti unaprjeđenja postupka pa smo stoga koristili kvalitativan pristup. Kvalitativan pristup u istraživanjima često se koristi kada o temi nema dovoljno literature što je slučaj s ovom temom. Također, istražujemo osobna iskustva male grupe odnosno malog namjerno izabranog uzorka gdje nam kvantitativan pristup ne bi donio značajne rezultate. Zanimaju nas iskustva i razmišljanja osoba uključenih u provedbu produženog stručnog postupka. Fokus grupe najbolji su pristup i metoda istraživanja za ovu

temu jer podrazumijevaju istodoban razgovor/intervju s više sudionika koje u ovom slučaju povezuje odgajateljski rad u produženom stručnom postupku. Unaprijed ćemo definirati istraživačka pitanja i potpitanja, a moderator će poticati slobodnu raspravu o definiranoj temi.

6.2. Sudionici

Provedene su tri fokusne grupe, u prvoj je bilo 8 članova, drugoj 7, a u trećoj 5 članova. Dakle ukupno 20 sudionika. Radi se o ženskoj populaciji osim jednog muškog sudionika. Svi uključeni su odgajatelji, po struci socijalni radnici ili socijalni pedagozi, koji rade kao odgajatelji u produženim stručnim postupcima u gradu Zagrebu i Zagrebačkoj županiji. Dakle, zaposlenici Centra za pružanje usluga u zajednici Zagreb – Dugave, kojima je mjesto rada u osnovnim školama grada Zagreba i Zagrebačke županije, a mi smo ispitivali njihova iskustva rada u produženim stručnim postupcima u osnovnom školama.

6.3. Metoda prikupljanja podataka i postupak

Fokusne grupe bile su organizirane u tri različita termina tijekom svibnja 2023. godine u prostorima škola u kojima se program provodi. Termini su dogovoreni uz pomoć voditeljice Odjela (dislocirane jedinice) poludnevnog boravka u osnovnim školama. Voditeljica je emailom prosljedila molbu s navedenim terminima i mjestima održavanja fokusnih grupa te istraživačka pitanja svim zaposlenima u Odjelu (dislociranoj jedinici) poludnevnog boravka u osnovnim školama.

Fokusne grupe vodila je specijalizantica koja i sama radi u produženom stručnom postupku kao odgajatelj što znači da joj je tema bliska. Predviđeno trajanje za jednu fokusnu grupu bilo je sat vremena. Svaka fokusna grupa snimala se diktafonom.

6.4. Metoda obrade podataka

Prema Milas, 2009. analizu fokusne grupa ne bi trebalo odgađati jer se protekom vremena neka pamćenja gubite, promijene ili u potpunosti nestaju. Za tematsku analizu bitan je i ukupan, opći, dojam, detalji razgovora. Tumačenje podataka treba sadržavati podjednaku količinu opisa i analize prikupljenih podataka (Milas, 2009.). Tematska analiza kvalitativna je metoda obrade podataka. Možemo je definirati kao metodu identifikacije, analize i izvještavanja o uzorcima (temama) među prikupljenim podacima. Pomoću tematske analize podatke možemo organizirati i detaljno opisati, a zatim interpretirati aspekte različite

istraživane teme (Braun i Clarke, 2006). Metoda tematske analize sastoji se od preporučenih (Braun i Clarke, 2006) šest koraka:

1. upoznavanjem s podacima (transkripti, bilješke, čitanje)
2. generiranje inicijalnih kodova (kodiranje zanimljivih elemenata teksta, dodjeljivanje dijelova teksta kodovima)
3. pretraživanje tema (skupljanje kodova po sličnosti u potencijalne teme)
4. pregledavanje tema (provjera da li potencijalne teme odgovaraju izvadcima teksta kod prve razine kodiranja)
5. definiranje i imenovanje tema (jasno definiranje što jesu, a što nisu teme te pronalazak imena za svaku od tema)
6. produciranje izvještaja (sažeta analiza s dovoljno dokaza).

7. ETIČKE IMPLIKACIJE PROVEDENOG ISTRAŽIVANJA

Prije početka provođenja istraživanja zatražena je suglasnost Etičkog povjerenstva Pravnog fakulteta, Studijskog centra socijalnog rada te Stručnog vijeća i Etičkog povjerenstva Centra za pružanje usluga u zajednici Zagreb – Dugave.

U molbi koja je bila u prilogu emaila koji je voditeljica Odjela prosljedila svima koji su sudjelovali u fokus grupama bilo je navedeno „Svaka fokus grupa biti će snimana diktafonom, a svi podaci biti će anonimni, obrađivani tematskom analizom. Svi sudionici fokusnih grupa sudjelovat će dobrovoljno uz mogućnost odustajanja od razgovora u bilo kojem trenutku, a sadržaj razgovora biti će povjerljiv te se neće iznositi identiteti članova grupe. Svatko od prisutnih imati će pravo slobodno izraziti svoje mišljenje. Svi sudionici koji će izraziti želju, moći se dobiti uvid u rezultate. Transkripti će biti vidljivi specijalizantici i mentorici, a čuvati će ih specijalizantica do objave podataka.“. Osim toga, na samom početku svake fokusne grupe, specijalizantica je isto ponovila.

8. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA

8.1. Problemi u ponašanju koje iskazuju djeca uključena u produženi stručni postupak

Tablica 1. Problemi u ponašanju uključene djece percipirani od strane odgajatelja

Kodovi	Kategorije		Teme
Početni PUP Ne poštivanje autoriteta Djeca s teškoćama pažnje Djeca s hiperaktivnošću Fizički agresivna djeca Verbalno agresivna djeca	Eksternalizirani problemi u ponašanju		Rizična ponašanja i dijagnosticirani problemi u ponašanju
Ne poštivanje školskih pravila Ne izvršavanje školskih obaveza Ne razvijene radne navike Obrazovne poteškoće povezane s kognitivnim sposobnostima Poteškoće s pamćenjem gradiva Teškoće s učenjem	Rizična ponašanja i problemi u školi		
Pomoć asistenta u nastavi Individualiziran školski program Prilagođen školski program	Poteškoće djece koje zahtijevaju poseban pristup u školi		
Djeca s autizmom Djeca s anksioznim i depresivnim poremećajem	Poteškoće djece dijagnosticirane prema medicinskim klasifikacijama		

Djeca s emocionalnim poteškoćama Djeca s neurološkim poteškoćama Djeca s psihičkim poteškoćama Djeca s intelektualnim poteškoćama			
Nesređena obiteljska situacija Odgojno zapuštena i zanemarena djeca Jednoroditeljske obitelji Roditelji ovisnici Socio-ekonomski problemi u obitelji	Djeca iz obitelji opterećenih problemima		Problemi u obitelji i obitelji pod stručnim mjerama
Djeca izdvojena iz obitelji Mjere stručne pomoći i potpore obiteljima	Djeca iz obitelji pod mjerama zavoda za socijalni rad		

Sudionici su na prvo postavljeno pitanje „Koje probleme u ponašanju iskazuju djeca koja se uključuju u Produžen stručni postupak?“ odgovorili navodeći s kojom populacijom djece se susreću. Odgovori su svrstani u dvije teme. Prvu temu sačinjavaju četiri kategorije proizašle iz 21 koda dok drugu temu čine dvije kategorije proizašle iz 7 kodova.

Unutar teme **rizična ponašanja i dijagnosticirani problemi u ponašanju** kroz sve tri fokusne grupe provlačile su se izjave u kojima se navode **eksternalizirani oblici problema u ponašanju** kroz nekoliko kodova. Izdvojit ćemo izjave koje jasno prikazuju kodove koje smo uspjeli izdvojiti tematskom analizom. Prvi kod je **početni PUP** („*evo sada mi je došao jedan dječak koji nakon dugo vremena da imam početni PUP I razine*“ D1,8) dosta sudionika suočava se s **ne poštivanjem autoriteta** („*...koja ne poštuje autoritete, ne samo ona, ima njih nekoliko*

koji ne poštuju autoritet...“ E2,7). Također zastupljene su izjave sudionika vezane uz djecu s teškoćama pažnje (...teškoće koncentracije, pažnje...“ R3,5), djecu s hiperaktivnošću („To su djeca koja su imala ili težak oblik ADHD-a ili jedan mali...“ D1,8), a osobito su naglašene izjave vezane uz verbalnu („Što se tiče moje grupe, tu je najčešće zastupljeno verbalno agresivno ponašanje...“ E2,3) ali i fizičku agresiju što osobito dobro opisuje izjava jedne sudionice koja zapravo opisuje kako rad može izgledati kada je samo jedno agresivno dijete uključeno u grupu („Imam jednog koji je agresivan, to je sedmaš, i u dogovoru sa bakom ja ga naručujem u grupu, tako kad druga djeca odu ili prije nego dođu druga djeca, onda on dođe i onda s njim radim negdje sat - sat i pol. Čak sam dolazila individualno ranije, prije nego počne grupa, radit s njim da bi on mogao dolaziti redovito, da je uključen a da nije u kontaktu s drugom djecom, jer je takav da provocira, napada, on je recimo kad je bio šesti razred došao prema jednom osmašu, i ono: Šta je, šta je, šta očeš? - i puf po glavi. Jednostavno, takav je, ne može se suzdržati, nije objektivan, nije realan, takvo je dijete.“ K2,5). Iz ove izjave razvidno je kako je grupni rad onemogućen te se s djetetom radi individualno. Postavlja se pitanje ima li smisla da je jedno takvo dijete uključeno u program. Naime, produžen stručni postupak primarno je grupni rad u kojem ovaj dječak ne može sudjelovati zbog poteškoća koje iskazuje. Ako ga uključimo u grupni rad on će onemogućiti rad svojim agresivnim ispadima te će ostala uključena djeca, svatko sa svojim specifičnostima biti zakinuti.

Rizična ponašanja i problemi u školi je druga kategorija naše prve teme koja obuhvaća šest kodova. Neke od izjava sudionika koje govore o ne poštivanju školskih pravila („Eventualno nepoštivanje pravila kod kuće, u školi...“ D2,2), ali i ne izvršavanju školskih obveza („...u najvećoj mjeri zapravo zanemarivanje školskih obaveza...“ D2,2). Vrlo često radi se o djeci ne razvijenih radnih navika („Nitko od njih nema razvijene radne navike.“ D1,8) koja imaju obrazovne poteškoće povezane s kognitivnim sposobnostima („...problemi sa razumijevanjem gradiva, slabijim sposobnostima i mogućnostima usvajanja obrazovnih sadržaja...“ M1,2) kao i poteškoće s pamćenjem gradiva („Zapamćivanje, pamćenje, radna memorija pogotovo ovi koji su četvrti, koji su startali s koronom. Oni nisu u stanju asociirati, memorirati, povezivati.“ D1,8). Izražene su i teškoće s učenjem čemu u prilog također govore izjave sudionika („Ovo što su kolegice ranije navele, učenje, smanjena koncentracija i...“ M1,5; „Većina ima probleme u učenju.“ D1,8).

Iz navedenih izjava vidljivo je kako se u zadnje vrijeme pojavljuje sve veći broj djece koja su nemotivirana, nerazvijenih radnih navika, bez životnih vrijednosti. Čini se da nove

generacije koje se uključuju u Produžen stručni postupak imaju slabo razvijen sustav vrijednosti te im nedostaje strukture.

Sudionici istraživanja ističu **poteškoće djece koja zahtijevaju poseban pristup u školi** što je treća kategorija koja obuhvaća tri koda. Potrebno je istaknuti kako iz izjava proizlazi da većina djece koja su uključena u produženi stručni postupak uz redovni nastavni program imaju pomoć asistenta u nastavi („*Ima asistenta u nastavi baš zbog ponašanja i to stvarno njemu treba ko tjelesni stražar uz njega biti jer on samo nekog u prolazu šutne, lupne, uopće ne kuži da je nešto napravio*“ V2,6), individualiziran školski pristup („*U mojoj grupi većina je sa individualiziranim programom...*“ D1,8; „*Imam dosta, skoro svi su mi individualizacija...*“ A2,1) odnosno prilagođen školski pristup („*Imam djecu koja su prilagođeni program (dvoje) i to zbilja imaju probleme u spajanju gradiva jako velike.*“ K2,5).

Kao i sa agresivnom djecom, pitanje je koliko je smisleno da djeca koja imaju individualiziran pristup, prilagodbu sadržaja i/ili asistenta u nastavi budu uključena u produžen stručni postupak, osobito djeca koja imaju prilagodbu programa ili asistenta u nastavi.

Poteškoće djece dijagnosticirane prema medicinskim klasifikacijama je četvrta kategorija dobivena unutar prve teme. Sudionici navode poteškoće koje imaju djeca uključena u grupu, a koje su dijagnosticirane prema medicinskim klasifikacijama. Primjerice izjave koje se odnose na djecu s autizmom („*Ja imam vrlo specifičnu grupu trenutno dva autista, jednog Aspergera...*“ L1,4) kao i dosta izjava koje se odnose na djecu s anksioznim i depresivnim poremećajem („*Kroz zadnjih par godina sve više ima anksioznosti, depresije, samoozljeđivanja, tog ima baš dosta.*“ A2,1). Osobito su naglašene izjave sudionika o djeci s emocionalnim poteškoćama („*Ali imam dosta djece s emocionalnim poteškoćama, s problemima socijalizacije, loših vršnjačkih odnosa.*“ D2,2). Izjave o djeci s neurološkim poteškoćama („*Poteškoće vizualno perceptivne organizacije, grafomotorne kordinacija, dismatruracija SŽS...*“ R3,5) kao i o djeci s psihičkim poteškoćama („*I ono što mi je nekako novije, imam djecu koja su uključena u Kukuljevićevu zbog nekih psihičkih problema...*“ R1,7; „*Imam jednu psihijatriju, kao OKP je već dijagnosticiran.*“ A2,1). Osobito su istaknute izjave sudionika povezane s djecom s intelektualnim poteškoćama („*...što djeca koja se uključuju na PSP mahom dolaze sa sniženim intelektualnim sposobnostima... intelektualno funkcioniranje u širim granicama ispod prosjeka, donje granice ispod prosjeka...*“ R3,5) koje se pak mogu povezati i sa prethodnom kategorijom jer upravo, najčešće, zbog intelektualnih poteškoća djece potrebno je uvođenje nekog dodatnog pristupa u školi uz redovan školski program.

Kao i kod prethodnih kategorija i kod ove je upitna svrhovitost djece koja su uključena u grupu sa dijagnozama koje imaju.

Unutar teme **problemi u obitelji i obitelji pod stručnim mjerama** dobivene su dvije kategorije. Unutar kategorije **djeca iz obitelji opterećenih problemima** izjave sudionika govore o zaista teškim obiteljskim situacijama. Kroz izjave se provlači nesređena obiteljska situacija („...djeca koja nemaju sređenu obiteljsku situaciju, osjetljiva obiteljska situacija zbog čega im je potrebna dodatna potpora i rad.“ M1,2) zatim odgojna zapuštenost i zanemarena djeca („...tako da u biti djeca su nakon škole prepuštena sama sebi, pa idu te dvije struje - ili ih odgaja ulica i po cijelo vrijeme su vani ili su pak doma, tako da su na ekranu cijelo vrijeme. U biti, žešće zanemarena i odgojno zapuštena djeca.“ E2,3), a sve češće su i jedno roditeljske obitelji („Meni je bilo zanimljivo kada smo djecu pitali, imali su potrebu razgovarati o obitelji malo i oni su se sami iznenadili koliko je zapravo obitelji necjelovito. Dvoje učenika imaju dvoje roditelja i to im je bilo iznenađujuće. Imali su potrebu razgovarati o tome.“ M3,4). Kod populacije s kojima sudionici rade česta je ovisnost roditelja („...pa su onda djeca dosta zapuštena imam dvije djevojčice čiji su roditelji bivši ovisnici. Navodno bivši. Nadajmo se da su bivši.“ I1,6; „Dosta ima u obitelji psihijatrije i alkoholizma i sve to dolazi, većina dolazi iz obitelji“ G3,3) kao i socioekonomski problemi u obitelji („Takva je obiteljska i materijalna situacija. On jednostavno neće vidjeti to. Mi smo recimo igrali čovječe ne ljuti se. Dijete nikada nije vidjelo niti igralo čovječe ne ljuti se.“ M3,1; „Ako se dogovorimo za kino, da ovi će moći platiti koji ima tenisice za 300 eura, a ovaj koji ima za 30 kn taj neće moći platiti.“ R3,5).

U današnje vrijeme sve je više jedno roditeljskih obitelji, radno vrijeme se pomiče, čest je smjenski rad koji uključuje i noćne smjene zbog čega djeca često ostaju sama kod kuće bez adekvatnog nadzora i strukture. Dakako da se to može promatrati kao faktor rizika koji može biti indikator za uključenje u produženi stručni postupak.

Djeca iz obitelji pod mjerama zavoda za socijalni rad druga je kategorija u ovoj temi. Koliko su obitelji u kojima odrastaju djeca uključena u produženi stručni postupak opterećene problemima koji zahtijevaju intervencije zavoda za socijalni rad pokazuju izjave sudionika koje govore o djeci izdvojenoj iz obitelji („Ove godine imam dječaka koji je bio prisutan kada je otac nožem izbo majku, a on je bio prisutan pa je zbog toga uključen. Imam dječaka kojem je majka alkoholičar, pa je izdvojen iz obitelji.“ I1,3) kao i o mjerama stručne pomoći i potpore u obiteljima („Trenutno mi se u grupi provode dva nadzora. Zanimljivo je da imam mame s više djece koje su odgajateljice, a djeca su kod mene, a imaju i nadzor“ D1,8). Populacija djece

koja se uključuje u produžen stručni postupak često potječe iz obitelji koje su već poznate zavodu za socijalni rad te se u obiteljima provode mjere stručne pomoći.

Svakako bi se na kraju prvog istraživačkog pitanja valjalo osvrnuti na dobivene rezultate. Prva tema **rizična ponašanja i dijagnosticirani problemi u ponašanju** pod kojom se nabrajaju svi problemi djece koja su uključena u produženi stručni postupak osobito je bitna kako bi se utvrdilo držimo li se primarno zamišljenog programa. Naime, produžen stručni postupak primarno je zamišljen kao grupni rad sa ciljem jačanja međusobne povezanosti članova skupine, usmjerenosti jednih na druge odnosno njihove povezanosti i zajedništva. Prema programu, indikacije za uključivanje u produženi stručni postupak su: školski neuspjeh, neizvršavanje školskih obveza, rizična ponašanja i teškoće u ponašanju te karakteristike obitelji kao faktor rizika kao što su loš socioekonomski status i/ili prisutna sociopatološka ponašanja članova obitelji (Marušić i Habijanec Martinović, 2006). Postavlja se pitanje kako se dijete koje iskazuje agresivno ponašanje do mjere da se s njime mora raditi individualno ili dijete koje ima dijagnosticiran autizam odnosno poteškoće zbog kojih ima prilagođen program ili asistenta u nastavi uklapaju u program produženog stručnog postupka. Trebaju li djeca s takvim poteškoćama biti obuhvaćena nekim drugim oblikom stručnog rada. Izjava jedne sudionice odlično opisuje važnost pravilnog izbora kandidata za grupu: *„Iz onoga što si ti ispočetka nabrojala ja sam pomislila da puno toga ustvari ne bi ni trebalo biti ovdje. Ti nisi stručnjak koji je u toj mjeri educiran da se nosi samostalno sa svim tim problemima. To je grupni rad. Jedno je kad on dođe na terapiju ili psihoterapiju jedan na jedan. Ti njih imaš u grupi, moraš uskladiti sve njihove potrebe i pronaći nekakvu ravnotežu između njih što je izuzetno teško. Tebi je u stanju jedan član grupe koji ima ozbiljnih problema, on je u stanju minirati kompletnu grupu i kompletan rad taj dan“ (I3,2).*

Druga pak tema **problemi u obitelji i obitelji pod stručnim mjerama** je zapravo četvrta indikacija za uključenje djece u produžen stručni postupak. To su karakteristike obitelji kao faktor rizika, npr. loš socioekonomski status i/ili prisutna sociopatološka ponašanja članova obitelji (Marušić i Habijanec Martinović, 2006). Prema izjavama sudionika svakako možemo zaključiti da uključena djeca zaista odrastaju u teškim obiteljskim situacija te da su obitelji u kojima odrastaju često u praćenju zavoda za socijalni rad.

8.2. Iskustva odgajatelja s provedbom produženog stručnog postupka

Tablica 2. Iskustva odgajatelja

Kodovi	Kategorije	Teme
Nerazumijevanje poteškoća koje djeca iskazuju od strane profesora Nerazumijevanje našeg rada	Nepoznavanje rada u produženom stručnom postupku od strane profesora	Različiti pristupi profesora našem radu i našoj populaciji
Dobra suradnja s profesorima Međusobna pomoć Pomoć profesora u obrazovnom dijelu	Suradljivost profesora	
Inertnost pedagoške službe Nedovoljna uključenost stručne službe Nedovoljna podrška stručne službe Neučinkovita suradnja sa stručnom službom Nerealna očekivanja stručne službe	Nedovoljna suradnja s stručnom službom	Različita iskustva suradnje sa stručnom službom
Učinkovita suradnja s stručnom službom Podjela stručne službe po strukama Stručna služba kao olakšavajući faktor u radu	Redovita i produktivna suradnja sa stručnom službom	
Problemi u radu s roditeljima – ne prihvaćanje promjena Permisivni roditelji koji ne potiču pozitivnu promjenu Nedovoljna angažiranost roditelja Neprijemljive reakcije roditelja Isključenje iz grupe zbog permisivnih roditelja Otpor roditelja spram grupe	Neadekvatna suradnja roditelja	Različita iskustva u radu s roditeljima
Zahvalnost i zadovoljstvo roditelja Dobra suradnja s roditeljima Podržavajući odnos s roditeljima Roditeljski sastanci	Zadovoljavajući i podržavajući odnosi s roditeljima	

<p>Dobra iskustva sa socijalnom pedagoginjom u zavodu (kada je jedna osoba zadužena za komunikaciju)</p> <p>Pozitivna suradnja sa zavodom</p> <p>Dobra komunikacija (mobitelom/telefonom sa zavodom)</p>	<p>Zadovoljstvo suradnjom sa avodom</p>	
<p>Zavod kao ometajući faktor u postupku</p> <p>Problem komunikacije s zavodom</p> <p>Teža dostupnost zavoda</p> <p>Prolongiranje ili neizvršavanje dogovorenog sa zavodom</p> <p>Osjećaj neprioritetnosti u odnosu sa zavodom</p> <p>Česte izmjene nadležnih kolegica u zavodu/Problem nadležnosti</p> <p>Nedostaje povratnih informacija iz zavoda</p> <p>Problemi s kašnjenjem uputnica/rješenja</p> <p>Olako davanje naših izvješća ili informacija iz izvješća roditeljima</p> <p>Nedostatna komunikacija s voditeljima mjera</p>	<p>Problemi u odnosu sa zavodom</p>	<p>Različita iskustva u suradnji sa zavodom</p>
<p>Imati jednu osobu u zavodu olakšalo bi rad</p> <p>Lakša dostupnost zavoda</p>	<p>Preporuke za poboljšanje suradnje s zavodom</p>	
<p>Djeca prepoznaju da nam je stalo</p> <p>Djeca vole dolaziti i boraviti u grupi</p> <p>Imamo specifičan odnos s djecom</p> <p>Povezanost odgajatelja s djecom</p> <p>Djeci smo oslonac i osoba od povjerenja</p> <p>Djeca vole grupne aktivnosti</p> <p>Posjete onih koji su završili s programom</p>	<p>Pozitivna iskustva u odnosu s uključenom djecom</p>	

Vidljivi pozitivni pomaci u radu Sloboda u radu Grupa je na dobrom glasu u školi Škola prepoznaje PSP kao koristan program	Pozitivne strane odgajateljskog rada u grupi	
Okupiranost obrazovnim sadržajima Djeca koja ne uspijevaju u grupi Uključivanje u grupu kada je već prekasno Uključivanje neodgovarajuće populacije Dijete uključeno u psihijatrijski tretman kao otežavajući faktor u radu	Negativne strane rada u grupi	Problemi u radu
Osmaši ne bi trebali biti u grupi Isključivanje nakon dvije godine Isključivanje na inicijativu odgajatelja	Važnost pravodobnog isključenja iz grupe	

Sudionici su na drugo postavljeno pitanje „Kakva su vaša iskustva s provedbom produženog stručnog postupka?“ odgovorili navodeći iskustva sa svima koji su uključeni u samu provedbu produženog stručnog postupka (nastavno osoblje – profesori, stručna služba škole, roditelji, Hrvatski zavod za socijalni rad kao i sama djeca). Odgovori su svrstani u šest tema koje su proizašle iz ukupno 13 kategorija.

Unutar teme **različiti pristupi profesora našem radu i našoj populaciji** sudionici su prepoznali i dobre i loše strane suradnje s profesorima pa ćemo kategoriju **nepoznavanje rada u produženom stručnom postupku od strane profesora** potkrijepiti sljedećim izjavama koje govore o nerazumijevanju poteškoća koje djeca iskazuju od strane profesora („*Tu je velika needuciranost, veliko nerazumijevanje, osobna reakcija ljutnje. Miješanje u nalaze stručnjaka. Kada profesori na sjednicama počinju analizirati i negirati mišljenja psihijatarata, logopeda, psihologa, tretmana u koja djeca idu van škole. Meni je ovo treća škola i kroz svaku se provlači needuciranost i neosjetljivost profesora na problematiku djece, nerazumijevanje teškoća, ne empatičnost*“ L1,4). Osim nerazumijevanja poteškoća djece sudionici navode i nerazumijevanje našeg rada od strane profesora što možemo potkrijepiti nekim izjavama („*Profesori jesu osviješteni ali što se tiče konkretno mene ja mislim da oni ne razumiju točno što mi radimo i*

da nekad idu po principu ja ću sada predat dijete tebi pa se ja ne moram baviti s njim ja ću pisati dalje da radim što radim.“ M1,5).

Profesori su educirani za svoj posao, a ponekad im je teško za djecu kojom se sudionici bave u svom odgajateljskom radu naći razumijevanja. Često se tu radi o djeci koja miniraju nastavni sat što dodatno otežava razumijevanje populacije kojom se bave.

Sudionici su prepoznali i dobre strane suradnje s profesorima o čemu je u sve tri fokus grupe bilo više izjava kroz kategoriju **suradljivosti profesora**. Primjerice dobra suradnja s profesorima vidljiva je u sljedećim izjavama („S profesorima imam super suradnju, uvijek ih mogu kontaktirati i pomognu mi.“ I1,3; „Ono što je još ako govorimo o tome što mi pomaže je što većina nastavnog osoblja shvaća o kakvoj djeci se radi i spremni su im pomoći.“ G3,3). Također, sudionici smatraju međusobnu pomoć („Zbilja imamo kolege koji nam izađu u susret, pomognu, možemo lijepo surađivati, i onda to kasnije radimo s djecom i budu bolji.“ K2,5; „Što se tiče kolektiva profesora. Oni su OK, suradljivi su svi. Doživljavaju grupu i mene kao pomoć tak da su oni zapravo jako pozitivni“ I1,6) važnom za svakodnevni odgajateljski rad. Pomoć profesora u obrazovnom dijelu „U ovom obrazovnom dijelu mi najviše olakšava rad suradnja s profesorima.“ M2,4; „Ako gledamo obrazovni rad, onda zapravo ta suradnja sa nastavnicima je kod nas skoro odlična.“ K2,5) je također kod koji se provlači kroz sve tri fokusne grupe.

Vidljivo je da su profesori često spremni na suradnju, svjesni da će njihova pomoć, osobito u obrazovnom dijelu pomoći prvenstveno djetetu, a onda obostrano i odgajateljima kao i njima.

Sudionici su također kao i kod suradnje s profesorima navodili dobre i loše strane suradnje s pedagoškom službom kroz temu **različita iskustva suradnje s stručnom službom** pa tako imamo **nedovoljnu suradnju s stručnom službom** koja se očituje kroz inertnost stručne službe („Meni je problem stručna služba odnosno jedino pedagoginja koja je. Imam osjećaj da je moram vući za rukav oko svega.“ I1,6; „Meni se dogodilo više puta da me kolegice iz stručne službe pitaju ko je ovo dijete.“ M1,5). Također, sudionici ističu i nedovoljnu uključenost stručne službe („Suradnja s pedagoškom službom bi mogla biti bolja, neću reći da je loša, ali bi mogla biti bolja. Naše kolegice su dosta angažirane i zauzete i u većini slučajeva nemaju vremena. Nekako smo naučile kolegice i ja raditi bez previše traženja pomoći od pedagoške službe, ali kad im se obratimo za pomoć, ne mogu reći da nam ne priskoče u pomoć i pomognu nam kad nam je baš ono potrebno, ali uglavnom mi same pokušavamo riješiti probleme.“ M2,4).

Vrlo slično ranije navedenim kodovima ističe se i kod nedovoljna podrška stručne službe („Moram reći da je tu bilo i situacija gdje nisam dobila potrebnu podršku od ped službe. Imala sam dojam da su jako fokusirani na svoj rad odnosno previše zatrpani sa svojim poslom da bi se dovoljno fokusirali na mene. Često sam se osjećala da zapravo kradem to njihovo vrijeme kada bi došla o nečemu porazgovarati ili nešto zamoliti.“ M1,2), te neučinkovita suradnja sa stručnom službom („Što se tiče pedagoške službe, tu je puno lošija situacija. Imamo pedagoginju i psihologinju. Pedagoginja uopće ne sudjeluje niti se s njom komunicira... Tako da imamo samo psihologinju, koja je uvijek prenatrpana poslom, nema nikad vremena... Tako da to slabo nekako štima, jel, krpamo se mi sa psihologinjom, ali nije to ni blizu kako bi trebalo bit.“ D2,2). Treba spomenuti kako sudionici istraživanja koji sudjeluju u provedbi produženog stručnog postupka primjećuju kako postoje i nerealna očekivanja stručne službe („...često očekuju instant rješenja. Daju nam djecu i za mjesec dana trebaju biti promjene. Proces je to i stvarno uvijek na kraju djeca u većini, 90% naprave neki pozitivan pomak. ...ali ne dozvoljavaju taj proces.“ L1,4; „Nerealno postavljeni ciljevi. Oni se promjene, ali se i dalje ne promjene do nekih klinaca koji normalno funkcioniraju. Nisu ukalupljeni.“ M1,5).

Svim sudionicima mjesto rada je škola, a za funkcioniranje grupe produženog stručnog postupka vrlo važna karika je upravo stručna odnosno pedagoška služba stoga je uvijek važno naći balans između naših očekivanja i (ne)mogućnosti škole kao sustava koji je najčešće preopterećen.

No, valja istaknuti kako sudionici govore i o **redovitoj i produktivnoj suradnji sa stručnom službom** koja se očituje kroz učinkovitu suradnju sa stručnom službom („Ja moram priznat, da meni pedagoška stručna služba zapravo jako olakšava rad, dobro je opremljena, ima i psihologa, pedagoga i socijalnog pedagoga i to funkcionira jako dobro. Na dnevnoj bazi gotovo...razmjena informacija ide jako brzo svim kanalima i to funkcionira na dobrobit djece zapravo. To sam jako zadovoljna.“ A2,1), zatim kroz podjelu stručne službe po strukama („Ja nekako dijelim njih s obzirom na problematiku koju imam s djecom, zato najviše surađujem s pedagoginjom, ono baš svakodnevno i stvarno često, kad god je nešto, mi imamo čak i individualno razgovore onda s djetetom, radimo intervencije i slično. A što se tiče recimo psihologinje, ona mi je više ovako za problematike tipa depresivnosti, anksioznosti. A recimo s logopedinjom najviše surađujem na način da recimo kada mi djeca tek dođu i najčešće nemaju tad već rješenje, al na kraju eto dok izlaze iz boravka, uvijek imaju rješenje, tako da nekako u taj dio nju uključim, kad vidim da bi možda oni bili kandidati za individualizaciju ili eventualno za prilagođeni.“ E2,3). Također, sudionici navode kako je stručna služba olakšavajući faktor u

radu („Sjajna pedagoška služba. Sada već starije ženice, ali toliko senzibilizirane za naš problem, razumiju ga. Naravno da u početku nisu, ali s godinama se slaže slika.“ R1,7).

Redovita, konstruktivna i stručna suradnja sa stručnom službom vezano uz djecu koja su uključena u produženi stručni postupak svakako će doprinijeti uspješnosti samo programa kao i opstanku grupe u školi.

Različita iskustva u radu s roditeljima treća je tema unutar drugog istraživačkog pitanja koja se kao i prethodne dvije teme sastoji od pozitivnih i negativnih iskustava u radu s roditeljima. **Neadekvatna suradnja roditelja** je prva kategorija unutar koje se javljaju problemi u radu s roditeljima – ne prihvaćanje promjena („Što se tiče poteškoća meni je nekako otegotna okolnost rad s roditeljima. Roditelji, imam dojam. Ne žele se mijenjati, rijetko čuju ono što imaš za reći i ti zapravo i nešto postižeš s djetetom, a onda se dijete opet vraća kući..“ M1,5; „Roditelji su popriličan problem. Oni su načelno jako suradljivi, ali većina njih ne promijeni apsolutno ništa, dakle najosnovnije neke sitnice da da da i ne. Dijete napreduje, bude sve OK, dođe doma i opet sve po stanom tako da neke promjene i nisu vidljive“ I1,6), zatim sudionici primjećuju permisivne roditelje koji ne potiču pozitivnu promjenu („...roditelji ih štite, nisu objektivni, ne sagledavaju to realno, tako da mama piše zadaće naprimjer i tako. Imam dečke koji su navikli ne raditi i roditelji su ih uvijek opravdavali.“ K2,5), kao i nedovoljnu angažiranost roditelja („Nemaju potrebe uopće nazvati i pitati: Jel to moje dijete dolazi na grupu, jel to moje dijete kakvo, ikakvo, nikakvo, ništa, apsolutno ništa. To mi je ono jednostavno nevjerojatno, da apsolutno su prepustili brigu.“ V2,6; „Loša suradnja je s roditeljima, ne da se ljute ili prigovaraju nego nisu previše zainteresirani, smatraju da idu u grupu, na početku ja pišem, govorim, javljam se, ali oni to ne percipiraju uopće.“ R1,7). Iz izjava sudionika istraživanja vidljive su i neprimjerene reakcije roditelja („Što se tiče što mi otežava rad - otežava mi naravno rad roditelji koji ne surađuju, koji samo kritiziraju, a ima i takvih.“ M2,4), a navode i slučajeve isključenja iz grupe zbog permisivnih roditelja („Evo ja sam isto imala baš prvo polugodište dijete uključeno. To je bila mama koja djetetu nije mogla reći do koliko će on ostati. Ona je njemu rekla reći ću profesorici da te pusti u 14:00 i onda mene zove i kaže nemojte mu reći da ste pričali samom, da sam ja rekla, vi njemu recite da mora ostati do 17 ili 16 pustite ga u 16. I onda zapravo imaš razgovor s roditeljem.“ M3,1). Sudionici istraživanja u svom radnom iskustvu primjećuju i otpor roditelja spram grupe („Ono što mi je otežavajuće, ja bi se opet vratio na roditelje. Ne samo da te ne podržavaju nego ti rade još veći problem. Njih djeca uopće toliko ne interesiraju nego neki njihovi problemi. Kolko god ja pokušavam da se fokusiraju na djecu to vrlo često ne prolazi. To je meni najveći problem“ G3,3).

Svakako bi bilo lakše, bolje i učinkovitije kada bi roditelji surađivali, podržavali, bili angažirani i progresivni, ali upravo zato što su oni takvi kakvi jesu, djeca su uključena u grupu, a na odgajateljima je da rade s roditeljima, poučavaju ih i usmjeravajući ih u pravilno izvršavanje roditeljskih obveza.

Druga kategorija u ovoj temi **zadovoljavajući i podržavajući odnosi s roditeljima** odnosi se na iskustva dobrih odnosa s roditeljima kroz zahvalnost i zadovoljstvo roditelja što možemo potkrijepiti izjavama sudionika („*Oni su zahvalni stvarno, ja sam jučer recimo nazvala jednu mamu da joj samo kažem da mala je već sad je sedmi razred, od četvrtog razreda je uključena, da planiram, mora se osamostaliti u osmom razredu, nema smisla više tako dugo. Ma joj, ma puno hvala, ma sam bog vas je poslao, kao ono u stilu, svi su oni zahvalni.*“ V2,6), sudionici ističu i dobru suradnju s roditeljima („*S roditeljima, ne znam, ali s njima imam odličnu suradnju, koliko god su poremećeni, uvijek nađem neki način. Dostupna sam im uvijek, nekad moram postavljati granice.*“ L1,4), te navode podržavajuće odnose s roditeljima („*Isto tako mi puno znači ako su roditelji takvi da ja mogu prosljediti to pa da doma do kraja ponove, imam takvih roditelja.*“ K2,5). Također, sudionici spominju i roditeljske sastanke koji nekima olakšavaju rad („*Ja imam običaj, dobro sad kad je bila korona ne, ali na početku školske godine, roditeljski sastanak, gdje lijepo sve objasnim roditeljima što očekujem ja od njih, podrška, moramo zajedno surađivati i tako dalje.*“ V2,6).

Kroz dugogodišnje iskustvo svi sudionici imaju i dobre i loše primjere suradnje. Ipak, kao što i količina kodova govori, više je onih koji govore o neadekvatnoj suradnji što je za očekivati. Populacija s kojom radimo upravo je ona koja treba biti uključena u grupu zbog karakteristika obitelji koje su faktor rizika kao što su loš socioekonomski status i/ili prisutna sociopatološka ponašanja članova obitelji.

Sljedeća tema **različita iskustva u suradnji sa zavodom** se također dijeli na pozitivna i negativna iskustva u suradnji sa zavodom, ali i na preporuke za poboljšanje suradnje. Krenut ćemo od **zadovoljstva suradnjom sa zavodom** što sudionici iskazuju osobito kroz dobra iskustva sa socijalnom pedagoginjom u zavodu - kada je jedna osoba zadužena za komunikaciju („*Ja isto imam na Centru organizirano da je socijalni pedagog zadužen za PSP i sa tom osobom komuniciram.*“ L1,4; „*Imam odličnu suradnju sa soc. pedagoginjom koja vodi PSP. To mi se pokazalo super da jedna drugu podržavamo i izvještavamo o tome što se dešava.*“ D1,8; „*Nama je bilo puno lakše dok je jedna osoba radila, surađivala s nama, onda je to sve skupa išlo puno brže.*“ M2,4), zatim kroz pozitivnu suradnju sa zavodom („*kolegice odradile sa svoje strane*

posao maksimalno koliko su mogle i interesirale se i kontaktirale me.“ M1,2; „Meni je korektna suradnja sa Centrom, što god se događa zovu, vraćaju povratnu informaciju. L1,4, „Inače je super što se tiče suradnje, ja sam tokom prošle i preprošle godine imala u grupi dvije djevojčice koje je trebalo izdvojiti iz obitelji i što se tiče suradnje s nadležnom socijalnom radnicom zaista se potrudila i promptno reagirala na informacije dobivene od mene i uvažila je sve sugestije tako da ja zaista. Dvije su socijalne radnice bile uključene. To je bilo izrealizirano ja bi rekla u najkraćem mogućem roku.“ I3,2), te kroz dobru komunikaciju -mobitelom/telefonom sa zavodom („Kod mene bar taj dio dobro funkcionira. Imam sreću da od sve uključene djece osim jednog su iz istog centra. Soc. ped je zadužena za PSP pa komuniciram samo s njom. ta soc. pedagoginja dolazi na stručne timove kao predstavnik centra. Nikada nije bilo problema kod uključenja ili isključenja. Prepušta odluku meni kao odgajatelju u grupi i stručnoj službi škole. Suradnja za sada odlična, dostupna, uvijek mogu do nje. Dogovoreno izvrši na upite odgovara. Jako lijepa suradnja“ I1,3;„...mi stvarno nismo imali nikakvih problema, Mi to mobitelom rješavamo, tup tup, ona pogleda u kompjuter. Ako ima nešto, pročita nam anamnezu i ostalo. Ali, tako smo mi uspjeli ostvariti odnos s njom.“ E2,7).

Kao i kod stručne službe, Hrvatski zavod za socijalni rad jedna je od karika potrebnih da bi produžen stručni postupak funkcionirao stoga je bitno da taj odnos adekvatno funkcionira. Treba ipak napomenuti da se dva od ukupno tri koda koja se odnose na dobru suradnju odnose na osobne odnose kada sudionici istraživanja imaju jednu osobu u zavodu koja je zadužena za njih te kada imaju direktan broj mobitela / telefona te osobe odnosno kada su već uspostavili neki odnos s kolegama u zavodu. Također, bitan faktor za dobro funkcioniranje je i da su djeca koja su uključena u program pod istim zavodom što često i nije slučaj.

Sljedeća kategorija u ovoj temi su **problemi u odnosu sa zavodom** gdje je zapravo, kao što se vidi u 2. tablici, bilo najviše kodova, čak deset, što zapravo govori o količini problema na koje sudionice nailaze u svom radu. Kategorija je proizašla iz sljedećih kodova zavod kao ometajući faktor u postupku („Kao dobru stranu bi istakla to što ga skoro uopće ne trebam. Ja zaista sam sretna što ja taj centar ne trebam puno, ne trebam ga uopće, taj centar služi pro forme nama, oni nit poznaju djecu, nit poznaju roditelje, nit znaju o čemu se... Ništa ne znaju, to je čisto ta neka formalizacija našeg dogovora, posla, da ide preko centra.“ A2,1), zatim problem komunikacije s zavodom o čemu je bilo osobito puno izjava sudionika, a tom problemu doprinosi i činjenica da u jednoj grupi ima učenika koji nisu svi u istom zavodu („Sad imam četiri centra. Centar i je jedna potpuna katastrofa. S obzirom da se ti centri ne mogu uopće telefonskim putem dobiti, onda ja tako to i neka privatnija linija, na taj mail nitko ne odgovara

već tjedan dana, uputim drugi mail, i tako nitko, Ovaj... Centar 3, tu je isto olakšano isključivo zbog kolegice koja radi, inače isto je njih bilo problem dobiti, nitko ništa ne zna.... Tako stoji kod nas, jako je frustrirajuće. Centar 4, ista stvar. Oni nisu u stanju čak kad ih čovjek zamoli u mailu da recimo potvrde svoj dolazak, nisu to u stanju potvrditi, a niti doći...“ D2,2; „CZSS je katastrofa. Ja ne znam tko je nadležan za izdavanje uputnica, ko je nadležna soc., radnica...mailom....Promijenili su mail. Čekam odgovor dva tjedna za stručni tim da bi skužila da su promijenili mail.“ K1,1; „Mi se snalazimo tako, kao što je rekla kolegica, po privatnoj liniji,“ M2,4). Sudionici ističu i slučajeve kada imamo težu dostupnost zavoda („...telefonski ih ne možete dobiti nikako, na mailove odgovore tu i tamo.“ I1,6; „Socijalna radnica koja se bavi problematikom i koja mi treba rješavati probleme. Tri tjedna pokušavam preko telefona doći do nje.“ D1,8; A ne mogu ih dobiti na telefon, nema šanse. Problem u komunikaciji s centrima, dostupnost.“ R3,5), ali i prolongiranje ili neizvršavanje dogovorenog sa zavodom („Često se dogodi da se kaže da će se nešto ostvariti od strane centra pa se to prolongira ili se ne dogodi. Meni se na jednom stručnom timu nije kolegica pojavila, zaboravila je ili zapisala krivi datum“ M1,2), te osjećaj neprioritetnosti u odnosu sa zavodom („Znaju oni šta mi radimo, al ja mislim da mi idemo njima na živce. Oni u konačnici su naš servis, oni samo trebaju odraditi po tom nekom nalogu škole za nas, napisat papir.“ A2,1; „Ja sam htjela na tragu toga reći kako ja imam osjećaj da smo mi centrima zadnja rupa na svirali, baš zato što radimo kao neku prevenciju, da smo mi njima zapravo dosta benigni.“ E2,3). Također, u kategoriji **problema u odnosu sa zavodom** istaknute su i česte izmjene nadležnih kolegica u zavodu/Problem nadležnosti („Imaš dojam da si nekog taman uputio u priču, došao je na polugodišnjem stručnom timu i sabrao je sve i kuži. Sljedeći put nazoveš, ta osoba više nije na toj poziciji netko drugi je preuzeo tko je totalno izgubljen i sad njemu treba uopće neko vrijeme da on skuži o kome i čemu se tu točno radi. Tako da je to velika problematika.“ M1,2; „Često se mijenjaju. To je problem, prve dvije tri godine kako sam radila bile su iste sada svaki put netko novi dođe pa sve ispočetka moraš pričati“ I1,6). Sudionici također kao problem ističu kako nedostaje povratnih informacija iz zavoda („Ono što malo nedostaje je kada je nekakva problematika gdje se mora uključiti centar, otići na teren, u obitelj, imala sam takvih situacija. Fali malo povratnih informacija.“ L1,4; „Ja nemam nikakve povratne informacije, a nešto sam možda i ja prijavljivala, ali nema nikakve povratne informacije.“ D1,8), a postoje i problemi s kašnjenjem uputnica/rješenja („Trebaš isključiti dijete, a nemaš rješenje“ D1,8; „Ja sam recimo jedina bila prošle godine koja nije uopće imala rješenja cijelu školsku godinu, ono na sastanku kad je voditeljica pričala, do te mjere su spori.“ D2,2). Poteškoću predstavlja i olako davanje naših izvješća ili informacija iz izvješća roditeljima („Malo smo pod kočnicom kod

pisanja izvješća jer neke stvari koje zaista znamo jer ih vidimo svaki dan. Imala sam mamu, ja nisam stručnjak, nisam je testirala, ali vidi se da dolazi alkoholizirana, to tim riječima, čak i sa formulacijom majka ostavlja dojam alkoholiziranom...mi to zapravo vrlo teško možemo napisati u izvještaju upravo zbog toga. Taj dio priče me nekada zasmeta jer imam osjećaj, usmeno iskomuniciramo, ali u izvještaju zaista nećemo napisati takvu stvar ako...“ I1,3; „Nakon polugodišnjeg stručnog tima, mahanje mojim izvještajem pred tri obitelji. Pozvala ih je i doslovce im čitala moj izvještaj, bila je bahata i arogantna prema tim roditeljima pa su mi htjeli ispisati klince isti dan pa sam ih uspjela nekako ublažiti. Bila je izuzetno neugodna. Nije mi to rekla jedna obitelj. Pazit ću što pišem iako mislim da je OK napisano, ali nije mi baš OK tako mahati s time. To je bila ta jedna, ostali su ok.“ I1,6). Sudionici navode i nedostatnu komunikaciju s voditeljima mjera očekujući suradnički odnos nailaze na probleme („Iz iskustva s nadzorima, ne vole s nama komunicirati, a mi ih doživljavamo kao pomoć“ L1,4; „Imam neku djecu koja imaju nadzor, mislim da bi trebala biti malo veća komunikacija između nas i voditelja nadzora.“ M1,5; „Bila je mjera u jednoj obitelji šest mjeseci, ali ta kolegica nikada...ja sam saznao da je bila mjera u obitelji kada je ona već isticala. Mene nikada nije kontaktirala niti je imala potrebu za išta. Mislim da nije dobro.“ G3,3).

Sudionici su zaista imali puno primjedaba na odnos sa Hrvatskim zavodom za socijalni rad. Moguće zato što se radi o jednom doista važnom odnosu za uspješnost samog programa te se od zavoda očekuje pomoć i podrška u radu kako bi se na vrijeme, učinkovito i stručno riješile vrlo osjetljive situacije koje se u radu pojavljuju. Ipak sudionici imaju i prijedloge kako taj odnos poboljšati.

Treća kategorija **Preporuke za poboljšanje suradnje sa zavodom** je treća i zadnja kategorija u ovoj temi. Sudionici su iz perspektive odgajatelja davali vrlo jasne i konkretne prijedloge koji bi njima znatno olakšali rad. Primjerice, smatraju da bi imati jednu osobu u zavodu olakšalo bi rad („Mislim da bi trebala jedna osoba na centru biti koja je samo zadužena za nas. I to da ona vodi kompletnu brigu o toj djeci, V2,6; „Nama je bilo puno lakše dok je jedna osoba radila, surađivala s nama, onda je to sve skupa išlo puno brže.“ M2,4). Kao i u prethodnom kodu lakšu dostupnost zavoda sudionici prepoznaju kao važnu za kvalitetno obavljanje posla („Mislim da bi mi ipak trebali imati neki način komunikacije da nije mail da možemo direkt razgovarati a da to nije preko centrale i da nije preko privatnih veza. Na kraju kaj ostaje, dal će kolegica ili kolega meni dat svoj broj telefona. Mislim da je ovo ipak službena komunikacija i svi znamo da mi, ne zovem bez veze, ja rijetko zovem al kada zovem daj mi se javi ako je to naravno moguće.“ G3,3).

Sudionici su naveli malo prijedloga za poboljšanje suradnje sa zavodom za socijalni rad iako se preporuke mogu prepoznati u izjavama koje govore o dobroj suradnji sa zavodom. Čini se da je unatoč velikoj količini kodova na strani problema sa zavodom zapravo potrebno tek par konkretnih prijedloga kako bi se situacija u odnosu sa zavodom značajno promijenila. Ipak, radi se o velikom sustavu koji je i sam opterećen raznim poslovima vrlo širokog opsega, nezadovoljstvom djelatnika koji su u njemu zaposleni te čestim izmjenama zakonskih okvira te unutarnjih organizacijskih promjena.

Sudionici su iskustveno navodili pozitivne i negativne strane svog rada. Na negativnim stranama rada u odnosu sa stručnom službom, zavodom za socijalni rad i roditeljima uvijek je bilo više kodova i izjava nego na pozitivnoj strani rada. Jedino kod suradnje s profesorima je više kodova na strani suradljivosti. Možemo reći da je to ljudska priroda, uvijek ističe negativne strane, ali u ovom slučaju radi se o stručnjacima koji većinom duže vrijeme rade posao odgajatelja u produženom stručnom postupku, osobama koje su za taj posao educirane i očito sposobne većinom same voditi grupe od desetak djece mahom s različitim problemima. Za samo funkcioniranje produženog stručnog postupka upravo ove tri karike moraju surađivati. Centar za pružanje usluga u zajednici Zagreb – Dugave je pružatelj usluge. Sa školom postoji dogovor o suradnji, škola treba osigurati prostor, a sa stručna služba škole nekako je najzaslužnija za izbor kandidata. Roditelji trebaju biti spremni na suradnju. Zavod za socijalni rad potreban je kako bi se taj odnos formalizirao te kako bi surađivali u eventualnoj daljnjoj pomoći onima koji tu pomoć trebaju. Kroz izjave se provlače neke vrlo konkretne i praktične ideje kako bi ta suradnja mogla biti bolja. Neke stvari teško ćemo promijeniti, neke lakše. Odgajateljski posao je posao s ljudima i sve što je navedeno proizlazi iz nekih vrsta odnosa. Ako je stručna služba inertna, neključena i nezainteresirana teško ćemo utjecati na njeno pokretanje i uključivanje, ali možemo dogovoriti sastanke jednom tjedno u točno određeno vrijeme kako bi se uključili i sudjelovali u radu. U konačnici i oni su ti kojima će informacije koje mi dobijemo od roditelja ili djece kao i naša zapažanja biti od koristi. Slično je i sa zavodom za socijalni rad gdje zapravo ispada da su sudionici zadovoljni suradnjom samo ako privatno poznaju nekada u zavodu. Dakako da postoji problem čestih izmjena kolegica u zavodima, da su zavodi preopterećeni masom drugih obveza, da imaju previše ovlasti i sl., ali ipak i tu ima mjesta za pozitivne pomake. Neki od sudionika su naveli da ih oni „odgajaju“ odnosno oni sami su zaduženi za odnos koji će imati sa zavodom i oni sami taj odnos stvaraju. Važno je da preuzmemo odgovornost jer se neke stvari ne mogu dogovarati na višim razinama, dapače, neke stvari je nepotrebno dogovarati na nižim razinama. Možemo zaključiti da se ovdje

radi o suradnji koja je nešto teže ostvariva, ali je svakako ostvariva. Sljedeća karika su roditelji. Svakako važni za uspješnost tretmana. Treba imati na umu populaciju s kojom radimo. U produženi stručni postupak uključuju se djeca iz obitelji u riziku. U izjavama su navedene samo neke obiteljske situacije. Ne možemo očekivati da će se roditelji dobrovoljno javljati i surađivati. Kada bi se radilo o takvim roditeljima, grupe ne bi ni postojale. Dakle to su roditelji koje treba pridobiti na suradnju. Možda bi i njima pomoglo kada bi imali obvezu primjerice jednom tjedno dolaziti na informacije koje bi zapravo bile rad s roditeljima ili radionice koje bi bile prilagođene njihovim interesima. Naravno da bi tu bilo otpora i nedolazaka, ali s obzirom da roditelji znaju da je zavod za socijalni rad uključen u program vjerujemo da bi ih to potaklo na suradnju. Kao i kod zavoda tu bi odgovornost na organiziranje tih susreta trebalo spustiti na razinu odgajatelja jer oni najbolje poznaju roditelje i njihov način funkcioniranja pa će i najbolje to moći organizirati.

Sljedeća tema govori samo o pozitivnim stranama odgajateljskog rada kroz temu **pozitivna percepcija od strane djece**. Temu čine dvije kategorije **pozitivna iskustva u odnosu s uključenom djecom** i **pozitivne strane odgajateljskog rada u grupi**. Zanimljivo je da je ovo jedina tema koja ima samo pozitivne kategorije odnosno svih jedanaest kodova govori o pozitivnim stranama odgajateljskog rada u produženom stručnom postupku. **Pozitivna iskustva u odnosu s uključenom djecom** je kategorija koja je proizašla iz sedam kodova. Sudionici navode primjere gdje djeca prepoznaju da nam je stalo („...*mislim da je najveći preokret u radu s njima spoznaja da mi je stalo jer kada skuže da mi je stvarno stalo do njihovog napretka i kad nešto postizemo onda s njima mogu puno više,*“ I1,3; „*Kada oni shvate da im je stalo do njih. Stvarno smo im treći roditelj na trenutke, puno stvari s nama dijele.*“ L1,4). Također u svom svakodnevnom radu prepoznaju i kako djeca vole dolaziti i boraviti u grupi („*Meni djeca izvrsno reagiraju na PSP. Neće ići doma...Što s tiče djece vole boraviti. Mislim da je to jedna konfrontacija nekakve prirodne grupe gdje oni ustvari iako su cijeli dan u školi, teško ih je doma potjerati.*“ L1,4; „*U principu većina njih, nije im teško, povremeno imam slučajeva ja idem doma, a oni bi još malo ostali. Imaju nešto što doma nemaju.*“ G3,3), prepoznaju i kako imaju specifičan odnos s djecom koja su uključena u grupu („*To su djeca koja nisu neka uobičajena populacija, kod kojih u obitelji najčešće nešto ne štima i onda oni tu neku kompenzaciju dobivaju s boravkom u boravku i da to osjećaju. S našima mi je upravo to zadovoljstvo što od njih tražim puno, ali znam da im je lijepo i da im je stalo.*“ I1,3; „*Zapravo taj jedan stvarno specifičan odnos koji imamo s njima koji ja mislim da ne dobiju s nikim prije*

u životu do momenta dok ne dođu u boravak jer smo multi tasking u svom poslu. Na kraju kažu, najbolje nam je kod vas bilo što ste bili strogi“ L1,4).

Sljedeći kod također govori u prilog pozitivnim iskustvima kroz povezanost odgajatelja s djecom („Iako su ponekad u otporu ne vole me, mrze me, ipak vidim da su se međusobno povezali i povezali samom i vide da sam ja tu za njih i kod profesora i kod roditelja tako da možda vide nekakvu malu zaštitu.“ K1,1; „Sigurna sam da sam ja nekad jedina u danu koja dijete pita kako je ili što ga muči ili kako se osjeća. Često mi kažu da hoće meni nešto reći, da se samom osjećaju povezanije nego sa svojim roditeljima, što nije baš reprezentativno.“ M1,5) kao i djeci smo oslonac i osoba od povjerenja što svakako doprinosi pozitivnim iskustvima ovog oblika rada („Pitam ih što to s mamom i tatom to doma niste riješili, ne profesorice, to ćemo s vama pričati, posebno u ovoj nekoj dobi. Oni osjete tu tvoju namjeru prema njim i to mi se vrlo često dogodilo da oni s najvećim otporom na kraju postaju najskloniji i najvezaniji na mene.“ L1,4; „I nekog tko ih sluša. Možda nekad roditelji nemaju vremena, neki se ne bave svojom djecom i djeci to fali. Onda bi svi pričali u isti glas i rekli sve. Dobivaju nešto što ne bi imali priliku dobiti makar to bilo i čovječe ne ljuti se“ M3,1). Sudionici prepoznaju i kako djeca vole grupne aktivnosti koje se odnose na zajednički provedeno vrijeme u kojem imaju prostora za odmor od učenja („Petkom imamo filmski petak...tako da onda odaberemo, odaberu par filmova, onda glasaju i onda si pustimo na Netflix film i sve zamračimo, donesemo užinu ranije, užicamo tam još neka jela, oni imaju neke grickalice, imamo dvosjed i dvije fotelje, i onda se oni zavale i gledaju.“ A2,1; „Vole radionice, vole aktivnosti. A ne vole učiti, to je standardno, da.“ M2,4). Sudionicima su posebno dragocjene posjete onih koji su završili s programom („Kao najveća kruna našeg rada mi je kada mi se dođu javiti djeca koja su otišla u srednju školu. Često mi se dođu javiti oni koji su mi radili najviše problema i najveći otpor i s kojima sam bila najviše nekakvih situacija. Takva mi se djeca jave porukama. To mi je. Ne volim kada dolaze prečesto jer smatram da to nije dobro, ali da ti se svako toliko jave i izvijeste te gdje su sada u životu, to mi se čini zdravo.“ M1,5; „Meni su se javila djeca koja su se kao mladi ljudi našli u nekim teškim životnim situacijama i nemaju koga pitati što da rade pa mi sa svojih 17, 18,20 godina pitaju možete li mi se javiti porukom. I oni svi znaju da smo mi tu za njih.“ D1,8; „Vole dolaziti, a najviše mi je fora kad mi se pojave na vratima neki, pa ga ne prepoznam, a ono bio prije 30 godina na PSP-u, ogroman, bilder, ovakav dođe tamo, i onda kad se nasmije, onda prepoznam, fačica je ostala, tijelo se razvilo.“ K2,5) jer tu vide koliko su grupa kao i oni sami značili uključenoj djeci, što je svakako motivator za daljnji rad i ulaganje u djecu koja dolaze.

Ova kategorija kao i cijela tema zapravo govori o pozitivnim stranama rada ovog posla. Sudionice su vrlo toplo, sa smiješkom na licu govorile o pozitivnim iskustvima u radu s uključenom djecom što im olakšava odgajateljski rad.

Pozitivne strane odgajateljskog rada u grupi druga je kategorija ove teme koju čine četiri koda. Sudionice su najviše primjerima navodile pozitivne strane pa su tako prepoznale vidljive pozitivne pomake u radu s uključenom djecom („*Isto tako imala sam dijete koje je kada je odlazilo iz grupe nakon dvije godine, dala sam im da napišu svoje dojmove. Onda je napisao kad me mama uključila mislio sam da me ne voli i da sam kažnjen, a sada kada trebam izaći iz grupe sad mi je žao, htio bi ostati još.*“ I3,2), a cijene slobodu u radu koja im dozvoljava da prepoznaju i samostalno procjene što će dovesti do pozitivnih pomaka i stvoriti dobar odnos s djecom („*S te strane mislim da imamo jednu slobodu, ne mora uopće biti da je 16. Netko je danas u 15 lud, mislim da je to dobro u ovom poslu da možemo reći OK, ti si danas svoje napravio odi ti lijepo doma, a ovi koji nisu oni će još malo ostati. To je dobro u ovom poslu, ne moraš ti tlačiti svaki dan da on bude.*“ G3,3). Prepoznavanje da je grupa na dobrom glasu u školi sudionici prepoznaju kao važan faktor u radu jer to zapravo znači i prihvaćanje njihovog rada od strane same djece („*Ono što sam ja kroz godine promijenila, je nekako percepcija te grupe u školi. To više nismo grupa za glupu i retardiranu djecu, nego smo PSP grupa, što nitko ne zna izvana od tih klinaca što je to točno, i sve ih zanima, i vide oni da to nekaj je, da su ovi bolje, bolji u školi, da je to sve, nekaj se tam događa. Ali s vremena na vrijeme dolaze druga djeca, budu malo, ja ih pustim. Tako da ono što ja radim, a da bi oni bili profilirani kao djeca, onako da dobe neki viši status, ja se uključujem, u mojoj školi ima hrpa tih Erasmus projekata i svašta nešto.*“ A2,1; „*Iz drugih razreda isto dolaze djeca, što je kolegica rekla. Oni znaju da je tu PSP, znaju da tu ima ljepila, škara, tempera, svega, kad god nekome nešto fali, dođe k nama, pa to dobije. Ili ako im treba nešto malo pomoći oko zadaće, isto iz ovih razreda u kojima su naša djeca znaju doći i tražiti pomoć.*“ M2,4), kao i od strane škole koja prepoznaje PSP kao koristan program („*Moram napomenuti, što uvijek napominjem da sam ja došla u sređenu školu. Tu je kolegica oduvijek. Hoću reći da su odlično bili postavljeni temelji za poludnevni boravak tako da ja kada sam došla zapravo je bila super suradnja. Svi su znali što je poludnevni boravak, kako se odnositi, pomagati. Tako da zato što se vrtio toliko godina i što su kolegice toliko godina to radile tako.*“ M3,1).

Ovakvi vidljivi pozitivni pomaci, prihvaćanje, pozitivna percepcija od strane djece, svjesnost okoline da se radi o korisnom programu rijetki su u pomagačkim poslovima. Možda citat jedne sudionice dobro opisuje o kakvom se poslu radi „*Mislim da radimo jedan fantastičan*

posao bez obzira koliko nam to crpi energiju i snagu. Nije uvijek lako jer nekad su djeca prezahtjevna. Ali mislim da je ovo sjajan posao i program i neka samo traje.“ (R1,7).

Posljednja, šesta tema koja je proizašla iz drugog istraživačkog pitanje je **problemi s kojima se susrećemo u radu**. Ova tema sastoji se od dvije kategorije od kojih je prva **negativne strane rada u grupi** koja se očituje kroz okupiranost obrazovnim sadržajima („Čini mi se da u zadnje vrijeme više radim te obrazovne sadržaje, barem ja, imam takvu djecu...“ M1,5; „... pa dok to napravimo, taj obrazovni dio, ko što kolegica kaže, jednostavno...“ K2,5), a zatim i kroz kod koji govori o djeci koja ne uspijevaju u grupi („Ono što je problem, što sam prijetila s kim taj otpor opstane i bez obzira na rad u grupi je kod onih kod kojih su roditelji u otporu, gdje roditelji nisu prihvatili program. Što zbog toga što ne žele biti povezani s centrom, što zbog drugih problema u obitelji ili jednostavno ne razumiju program ili ga ne žele razumjeti jer zadire u njihovu obiteljsku intimu. E tu onda često program ne uspije odnosno dijete ne napreduje u samom programu.“ M1,2). Također sudionici kao problem prepoznaju uključivanje u grupu kada je već prekasno („Oni koji su uključeni 6. razred pa na više, često se nalaze u otporu i sa njim mi je jako teško da uspostavimo nekakav odnos povjerenja. Stvarno se mučim, nekada tu zna biti verbalnih sukoba prema meni i teških riječi.“ K1,1; „Ono što mi je najže u radu su neka djeca koja su možda uključena prekasno. Ove godine sam dobila dječaka koji je 6. razred. Po meni je to puno puno prekasno i žao mi je jer mi se čini da se moglo puno više napraviti.“ I1,3), kao i problem uključivanja neodgovarajuće populacije („Isto tako mi se čini da ponekad u grupu dobivamo djecu koja u grupu ne spadaju. Recimo, imala sam djevojčicu koja je bila slabovidna 95%.. Ili neka djeca kod koje su jako naglašeni problemu u učenju. Prilagođeni programi koji graniče s LMR gdje isti mislim da to nije najuže povezano s tim što mi trebamo raditi.“ I1,3; „Meni se pokazalo da djeca koja nisu isfunkcionirala u grupi je bilo ne zbog roditelja već zbog njihovih specifičnosti. To su djeca koja su imala ili težak oblik ADHD-a ili jedan mali... To je onda zapravo da nije pogođen program za dijete. Pedagoška služba nije dobro procijenila. Za to dijete je potreban nekakav drugi program.“ D1,8). Kao zadnji kod u kategoriji negativnih strana rada u grupi sudionici su izdvojili situacije kada je dijete uključeno u psihijatrijski tretman kao otežavajući faktor u radu („E, tu je jedna stvar koja otežava, otežava to što roditelji sve više vode djecu privatnim nekim psiholozima, psihijatrima i tako, i manje - više su nalazi ono što roditelj želi I onda zahtijevaju postupanja na temelju tog nekog nalaza i bla, eto. Individualizacija u osmom razredu i te stvari, jel.“ A2,1; „Otežava mi rad kod ove djece koja su u tretmanu psihologa, logopeda, što ne mogu ja surađivat s njima,

odnosno ja njih mogu nazvati, ali ne moraju oni meni dati povratnu informaciju. Po zakonu ne moraju. “ M2,4).

Sudionici su imali dosta primjera negativnih strana odgajateljskog rada, ali čini se po izjavama da su te negativne strane rijetke. Povremeno se dogode, ali se ne ponavljaju i nisu ustaljene.

Druga i posljednja kategorija u ovoj temi, ali i istraživačkom pitanju je **važnost pravodobnog isključenja iz grupe**. Ova kategorija je važna i kao preporuka sudionika koje govore iz iskustva dugogodišnjeg odgajateljskog rada. Tako primjerice navode kako osmaši ne bi trebali biti u grupi („Oni koji imaju potreba ostati i u osmom razredu, smatram da nešto nije u redu, otkidanje od mene i PSP-a i mene mi je nekakav prirodni rast i u osmom znaju da uvijek mogu doći, ako im nešto zatreba, ali uglavnom su već u distanci. To znači da su lijepo stasali.“ L1,4; „Moraju se osamostaliti, jer imamo iskustva kad su došli u srednju školu, da su bili veliki problemi kad osjete sad da su stvarno sami. Tako da stvarno maksimalno nastojimo osmi razred da ne idu na grupu.“ V2,6), kao i važnost pravodobnog prekida programa odnosno isključivanja nakon dvije godine („Mogu reći da nakon dvije godine korisnik treba izaći iz grupe.“ G3,3) što možemo povezati i s isključivanjem na inicijativu odgajatelja (Imamo isključenja kad mi odlučimo da je dosta...“E2,7) koji zbog iskustva mogu procijeniti pravi trenutak za isključenjem.

Sve što su sudionice navele je zapravo navedeno u samom programu produženog stručnog postupka, a iskustvo je pokazalo da se toga treba držati. Naravno da se povremeno dogodi neki izuzetak.

U drugom istraživačkom pitanju ispitivala su se iskustva odgajatelja s provedbom produženog stručnog postupka. Sudionici su naveli čak jedanaest kodova koji govore o pozitivnoj percepciji od strane djece. Smatraju da rade težak posao, navele su i puno nedostataka i poteškoća s kojima se susreću u radu ali naveli su i zaista konkretne primjere povezanosti s djecom koja su uključena u produženi stručni postupak. Takva razina povezanosti, uočavanje pozitivnih promjena rijetka je pojava u našim strukama. Ta povezanost, sloboda u radu vidljivi pozitivni pomaci su ono što je motivator za ustrajnost u ovom poslu. Naravno da kao i u svakom poslu postoje negativne strane i problemi s kojima se sudionici susreću ali realno te negativne strane su zapravo nepoštivanje ili nepridržavanje samog programa. Naime kada je program tek pokrenut uključivala su se „najteža“ djeca uglavnom viših razreda osnovne škole. Kako se program razvijao i kako su se stjecala nova iskustva

pomicala se dobna granica za uključivanje prema nižim razredima pa se tako danas uključuju djeca već od drugog razreda kako bi se na vrijeme djelovalo - preveniralo. Također u programu se preporuča da maksimalno trajanje uključenosti djeteta u produženi stručni postupak ne bude duže od dvije godine kao i da se ne uključuju učenici viših, osobito osmih razreda. Kao kontraindikacije za uključivanje djece u produženi stručni postupak prema Marušić i Habjanec Martinović, 2006 navedeno je

- Nespremnost roditelja na suradnju
- Nespremnost samog djeteta i otpor prema tretmanu
- 3. razina poremećaja u ponašanju
- Obrazovni proces koji je pri kraju
- Djeca s izraženim drugim psihičkim poremećajima (koji zahtijevaju uključivanje u tretman psihijatra, ordiniranje medikamentozne terapije i druge stručne procedure).

Dakle većina onoga što su sudionici naveli kao probleme odnosno negativne strane rada u grupi je zapravo već prepoznato kao kontraindikacija za uključivanje. Zapravo se radi o organizaciji rada i vrlo često su ovi problemi usko povezani sa stručnom službom škole koja iz nekih razloga preporučuje djecu koja nisu za ovaj program. Odgovornost je dakako i na sudionicima, odgajateljima koji sudjeluju u procesu izbora kandidata i pristaju na uključivanje djece koja u programu neće funkcionirati. Ova tema usko je povezana sa trećim istraživačkim pitanjem u kojem je jedna od tema potreba jasnijeg definiranja kriterija programa.

8.3. Prijedlozi za unaprjeđenje Programa produženog stručnog postupka

Tablica 3. Prijedlozi za unaprjeđenje programa

Kodovi	Kategorije	Teme
Nedostatak supervizije Nedostatak edukacija Edukacije o aktualnim stvarima Problem plaćanja edukacija	Izostanak edukacija o aktualnim problemima mladih, promjenama u populaciji	Ulaganje u stručnjake i cjeloživotno obrazovanje stručnjaka
Interna supervizija ili druženje unutar Odjela Nedostaje razmjena iskustava	Međusobna razmjena iskustava	

<p>Prepuštenost na postupanje po iskustvu i iz pozicije struke</p> <p>Potreba definiranja našeg statusa u sustavu</p> <p>Potrebno je strukturirati program</p> <p>Program bi trebalo proširiti</p>	<p>Potreba adekvatnog sistematiziranja programa</p>	<p>Jasnije definiranje i organiziranje programa u teoriji i praksi</p>
<p>Nedostatna dokumentacija prilikom uključivanja</p> <p>Nedovoljna informiranost o uključenim korisnicima</p>	<p>Nedostatak multidisciplinarnosti</p>	
<p>Ujednačivanje kriterija za uključivanje i isključivanje iz programa</p> <p>Redovita suradnja sa pedagoškom službom</p> <p>Uključenost pri odlučivanju o upisu korisnika u PSP</p> <p>Važnost pedagoške službe kod izbora kandidata za uključivanje</p> <p>Pojednostaviti proces uključenja i isključenja</p>	<p>Potreba definiranja jasnih kriterija programa</p>	
<p>Nekadašnja dobra suradnja s matičnom kućom</p> <p>Dobra praksa i organizacija u prošlosti</p>	<p>Organizacija PSP a je nekada bila sustavnija</p>	
<p>Nedostatna suradnja s matičnom kućom</p> <p>Nedostatna povezanost s kolegama/icama iz matične kuće</p>	<p>Problem suradnje i povezanosti unutar Centra</p>	

Prijedlozi za poboljšanje grupnog rada s djecom Loša opremljenost grupe/boravka Nedostatak financijskih sredstava za raznovrsnije sadržaje u radu	Organizacijske i financijske poteškoće pri radu	Unutarnje i vanjske poteškoće u provedbi programa
---	---	---

Posljednje istraživačko pitanje čine tri teme koje su proizašle iz osam kategorija. Prva i zadnja tema proizlazi iz tri kategorije dok druga tema proizlazi iz četiri kategorije. Za ovo istraživačko pitanje odredili smo ukupno dvadeset i četiri koda.

Prva tema u trećem istraživačkom pitanju je **ulaganje u stručnjake i cjeloživotno obrazovanje stručnjaka**. Navedenu temu čine dvije kategorije koje su proizašle iz šest kodova. Prva kategorija je **izostanak edukacija o aktualnim problemima mladih, promjenama u populaciji** unutar koje se u svim fokusnim grupama javljaju nedostatak supervizije („*Ono što sam jedne godine prošla u Dugavama i što mi fali je supervizija. To je moj dojam. Kroz 10 godina sam sam jednom bila uključena u superviziju. To bi podcrtala da mi jako fali u poslu.*“ I1,3; „*Supervizija je nešto zanimljivo...išla na superviziju sa ljudima koji su iz različitih sustava...Znači i oni isto rade na našem slučaju, ali dobiš puno više širu sliku puno različitih viđenja situacija. Tako da jesam za superviziju svakako, ali ne znam na koji način točno bi možda meni bila najkorisnija.*“ A2,1), kao i nedostatak edukacija („*Ja se slažem isto da imamo premalo edukacije, a ovo što imamo je skupo, pa si ne možemo priuštiti privatno.*“ M2,4; „*Bilo je premalo edukacija. Često kada odemo na te edukacije je ponavljanje. Je, 75% je ponavljanje, ali ak 25% nekaj novog čujem je već super, a druga stvar je ovo o čemu smo pričali. Mi tamo vidimo i socijalne radnice i druge kolege i onda nekak, od njih dobiješ i brojeve i to je jedan način za nas koji smo i službeno službene osobe možemo doći do kolega i možemo tražiti suradnju ili savjet ili što nam je u tom času potrebno.*“ G3,3; „*Što se tiče edukacija, tu mi je otprilike uzdaj se samo u se. Naravno tražim što je besplatno, ako se nešto plati, ne sjećam se.*“ A2,1) koje sudionici prepoznaju i kao priliku za upoznavanje kolega/ica kako bi možda kroz ta poznanstva riješili neke druge probleme o kojima je ovdje bilo riječi. Sudionici također prepoznaju važnost edukacija o aktualnim stvarima za koje prepoznaju da bi im koristile u svakodnevnom radu („*Ali ne ove edukacije tek tolko. Dali smo par puta ideje. Ja bi braingym prošla, stvarno jedna konkretna tehnika učenja.....*“ L1,4; „*Edukacije koje bi organizirala*

ustanova. Sigurno da nam se pruži prostor za više edukacija jer se i trendovi o problemima koja djeca iskazuju mijenjaju, možda nešto što smo prije naučili više nije tako korisno.“ M1,5), a susreću se i s problemom plaćanja edukacija („Ja često, šaljem Dugavama ahtjev da mi nešto plate, oni meni nikad ne plate, onda sam dosadna pa mi jednom godišnje ili jednom u dve godine nešto plate, rang 400 kn. Ali ostalo sama.“ A2,1; „bilo neko online predavanje i onda smo se loptali hoću li to ja platiti ili će to ipak Dugave platit, što je bilo tipa 100 kn, znači ništa. Tako da imam osjećaj da definitivno naša ustanova treba više uložiti u ljude.“ E2,3).

Vrlo aktualan problem koji je prisutan u sustavu socijalne skrbi svakako je nedostatak edukacija, potreba da edukacije prate trendove te problem plaćanja istih. Možda i veći problem je nedostatak supervizije u sustavu u kojem vrlo lako dolazi do sagorijevanja što u konačnici rezultira lošim sustavom.

Druga kategorija o koju sudionici prepoznaju je međusobna razmjena iskustava. U nedostatku supervizije sudionici iskazuju potrebu za internom supervizijom ili druženjem unutar odjela („Kada smo radile u paru to je OK, imamo jedna drugu pa možemo, ali mi koje smo same, nama fali. Možda bi se mogle jednom mjesečno naći na nekoj kavi, mi zapad, ne moramo svi, jednom mjesečno da imamo nekakvu internu superviziju.“ D1,8; „, nekad smo se nalazile jednom mjesečno, netko tko je duže će se toga sjetiti. Svatko od nas nešto zna pa smo se dogovarale da netko nešto pokaže. To mi je zanimljivo i bilo je korisno iako nam se možda nekad nije dalo, ali smo na kraju uvijek nešto dobili od toga što smo se tako našli.“ L1,4), navode kako nedostaje razmjena iskustava što bi smatraju olakšalo svakodnevni rad osobito u samim počecima ulaska u grupu („Ja kada sam počela raditi ušla sam u boravak i uopće pojma nisam imala što trebam raditi. To je bilo izvoli, snađi se...tako da bi trebao netko da te usmjerava, upućuje, tko će ti dati savjete i prijedloge da se ne osjećaš sam u toj priči.“ M1,2; „Ja bi rekla da je meni baš žao što smo mi nekako osuđeni na ta zajednička dežurstva gdje izmjenjujemo iskustva.“ E2,3; „imala uz sebe iskusnu kolegicu kada sam kretala i kada sam imala bilo kakvo pitanje kak bi mogla ovo ili ono, ona je tu bila.“ M3,1).

Moglo bi se zaključiti da sudionici zapravo trebaju podršku u radu. Samostalnost i sloboda u radu imaju i svoje negativne strane kada treba donijeti odluke i kada je potrebna podrška i savjet.

Druga tema u trećem istraživačkom pitanju je jasnije definiranje i organiziranje programa u teoriji i praksi. Ova tema sastoji se od četiri kategorije i trinaest kodova. Sudionici kroz četiri kategoriju opisuju ovu temu, Ono što ističu je **potreba adekvatnog sistematiziranja**

programa kroz prepuštenost na postupanje po iskustvu i iz pozicije struke („Nekako smo naučile kolegice i ja raditi bez previše traženja pomoći od pedagoške službe, ... uglavnom mi same pokušavamo riješiti probleme. To puno znači što smo dvije u školi i što puno nas dvije se dogovaramo kako riješiti problem.“ M2,4; „Znači, najviše ako imamo problem, ja kažem kolegici, ili ona meni i nas dvije međusobno to protresemo i onda odlučimo šta i kako. To ti je to.“ K2,5; „Isto tako mi zapravo pokušavamo, nas dvije riješiti sve što možemo same riješiti, bez traženja pomoći.“ V2,6) što osobito ističu sudionice koje rade u paru odnosno one u čijim školama su dvije grupe pa si međusobno mogu pružiti podršku. Također, sudionici ističu potrebu definiranja našeg statusa u sustavu („... status nas kao jednog oblika rada koji je negdje između prosvjete i socijale, nit je prosvjeta, nit je socijala. Kužiš, to bi se trebalo definirat, gdje pripadamo i kome pomažemo i čija su to djeca. Znači ovaj oblik rada je idealan kao preventiva. Preventiva je savršena, al treba organizacija koja bi to slijedila...Trebalo bi biti zakonom, organizacijom tako da se slijedi prijedlog, da se uvažava naše mišljenje i mišljenje stručnog tima i da se odmah promptno reagira, a ne da dijete propadne.“ K2,5; „Možda bi rješenje trebalo biti da PSP nije dio socijalne skrbi, nego možda obrazovanja odnosno prosvjete.... ono što me najviše frustrira je baš ta tromost.“ E2,3), a kako bi se status definirao prethodno prepoznaju potrebu strukturiranja programa („... voljela imati neki strukturirani oblik rada s djecom dosta problem pa ja opominjem za nešto za što nitko drugi ne opominje.“ M1,5). Sudionici program prepoznaju kao vrlo kvalitetan i vrijedan stoga ističu kako bi program trebalo proširiti („Stalno me ispituju, privatno, trebalo bi to proširiti po gradu. Stvarno je potreba velika i prepoznaje škola to kao kvalitetan program i škole koje nemaju taj program. Komunikacija ravnatelja, prepoznaje se kao kvalitetan i trebalo bi“ L1,4; „Ali to ne možemo mi donijet zaključak, nego bi trebao netko tko čuje to, negdje na višim instancama da se podrži ovaj oblik rada. A ne da se ugasi.“ K2,5).

Ista tema samo ne ovako koncizno, provlačila se i kroz prvo i drugo istraživačko pitanje. Od toga koja djeca trebaju biti uključena u program pa do potrebe poboljšanja suradnje s dionicima uključenima u provedbu programa.

Sudionici su prepoznali i **nedostatak multidisciplinarnosti** kao treću kategoriju u drugoj temi što je vidljivo kroz nedostatnu dokumentaciju prilikom uključivanja o čemu osobito svjedoče sudionici koji daju sudjeluju u provedbi programa („Na nivou Centra ovo što smo spominjale, da nam pošalju anamnezu kod uključivanja djeteta i da stvarno sudjeluju u tom individualnom planu.“ L1,4; „Nekad, kada sam počela raditi, prije uključivanja djeteta dobili smo soc anamnezu“ R1,7). Također, nedovoljna informiranost o uključenim korisnicima („...a ne ovo

rekla kazala. *Mi ništa ne znamo, dobijemo tabulu razu. Ako postoji neki problem i ja kažem, oni zovu roditelja kod sebe pa moraš čekati (svi se slažu). To je dosta veliki problem.*“ R1,7; „*To je jedna stvar, a druga stvar je što mislim da bi mi od centra trebali zapravo dobiti nekako informacije, više informacija o obiteljima. ... ali to nam fali. Po meni nam to je vrlo važno, da znaš uopće odmah u početku s kim imaš posla.*“ V2,6) ukazuje na lošu organiziranost programa u praksi.

Sve što su sudionici naveli čini se da nije teško rješivo, ali se odnosi na problem suradnje sa zavodima za socijalni rad odnosno područnim uredima. Ipak, da bi se nešto dobilo, potrebno je to i zatražiti.

Važno je reći kako sudionici istraživanja koji sudjeluju u provedbi programa ističu **potrebu definiranja jasnih kriterija programa** o čemu u prilog govori potreba za ujednačivanjem kriterija za uključivanje i isključivanje iz programa („*Ono što ja nekako vidim ko problem je možda izbor kandidata za PSP To je jedan problem, a drugi bi mi bio da recimo imam osjećaj, pogotovo zadnje vrijeme, da je nekako, da gasim požare i da je PSP samo odskočna daska za žurno izdvajanje, za opservaciju i slično, i to, ne sviđa mi se smjer u kojem onda ide ovaj moj program. Tako da što se tiče nekih prijedloga za poboljšanje, onda možda neki kriteriji, uvođenje kriterija da se možda više radi baš na prevenciji.*“ E2,3; „*Možda da idemo u neko redefiniranje kriterija za uključivanje djece za PSP. Možda ja imam djecu koju uopće ne bi trebala imati ovdje.*“ R3,5). Također, sudionici ističu potrebu za redovitom suradnjom sa pedagoškom službom („*Palo mi je na pamet da je više stručnih timova, Možda barem na nivou škole sa stručnim timom. Da je to barem jednom mjesečno pola sata, ali da je baš pod moram, a ne budemo jednom pa se razvodni. Bez obzira imaš li teškoću ili ne da se zna da je petkom u tri je tim, a ne ono...*“ I1,3; „*To sam htjela reći, da imaš crno bijelo, da ti se netko posveti barem pola sata sat, da prođeš s njima cijelu grupu.*“ M1,2; „*njihova veća uključenost i osviještenost o tome da bi i dalje trebali sudjelovati u rješavanju nekih problema.*“ M1,5), ali i o potrebi uključenosti pri odlučivanju o upisu korisnika u PSP („*...a što se tiče uključivanja, dijete se ne može uključiti ako ja nadam pristanak, ako ja ne procijenim jeli on za grupu ili nije.* D1,8; „*Tako da oni nama sami već: Eee, sad cure, četvrti mjesec, što vi mislite, koje razrede uzimate, imamo ovo i ono dijete, jel to ok*“ ... V2,6; „*Filter naš prolazi*“ E2,7) koja se zapravo odnosi na važnost odgajateljskog sudjelovanja u odlučivanju. Odgajatelji su ti koji najbolje poznaju grupu u kojoj rade stoga je njihova uključenost potrebna, ali ne zanemaruju niti važnost pedagoške službe kod izbora kandidata za uključivanje („*Meni je drago da mogu reći da mi je u školi stručna služba dobra, svu djecu koja dolaze u grupu dolaze na njihovu inicijativu. Svu*

djecu koju su predložili, taj prijedlog je bio dobar i da su ta djeca zbilja trebala ovaka oblik pomoći.“ G3,3; „Što se tiče pedagoške službe, nemamo problema sa uključivanjem, imaju puno razumijevanja, mislim da rade dobru selekciju, pravovremeno se sve odrađuje“ I3,2; „Rad sa ped službom jer su izuzetno bitni i za selekciju djece koja dolaze u grupu što isto može biti problem ako dođe do toga da se dijete stavi u grupu koja možda nije adekvatna ili dođe dijete koje je dobrano zakasnilo odnosno trebalo je krenuti sa tretmanom puno ranije...“ M1,2). Sudionici ističu i potrebu za pojednostavljenjem procesa uključivanja i isključenja („...da bude ta fluktuacija, da ti možeš bez nekako tih komplikacija na primjer, isključiti dijete, pa uključiti drugo, da to bude taj sistem elastičniji, jednostavniji, brži, fleksibilniji.“ V2,6; „Radimo taj posao samostalno, ali u uključivanju i isključivanju djece nismo samostalni, tu smo ograničeni papirologijom i pravnim postupcima...“ K2,5) što smatraju da bi doprinijelo boljoj organizaciji programa u praksi.

Kao što je jedna sudionica navela, potrebno je redefiniranje kriterija ne samo za uključivanje i isključenje već za cjelokupni program.

Četvrta i posljednja kategorija proizašla iz ove teme je **organizacija PSP-a nekada je bila sustavnija**. Sudionici navode primjere nekadašnje dobra suradnja s matičnom kućom („Dok je bila sestra Iva s njom sam imala odličnu suradnju. Dok sam trebala hitnu obradu Iva mi je sredila u tri dana obradu u Kukuljevićevoj. Tu našu djecu je vidjela kao našu djecu.“ L1,4) te ističu primjere dobre prakse i organizacije u prošlosti („Da se međusobno djeca s PSP a družu, išli smo na izlete. Na kraju godine smo išli na izlete sa djecom pa su se djeca povezali...Bili smo u kazalištu, cijeli PSP“ L1,4; „Jedne godine su bili organizirani sportski susreti vanjskih škola“ D1,8; „Ja sam bila prvi odgajatelj koji je djecu vodio na klizanje. Bila sam šokirana da djeca koja žive u Zagrebu, koja su rođena u Zagrebu nikada nisu bili na klizanju. Da im je to bio prvi put i da im je to svima zaista bio doživljaj... I onda su Dugave dogovorile sa Šalatom da smo imali besplatne termine. Znači ...“ I3,2). Ovdje je ostavljeno više izjava sudionika nego pod drugim kategorijama kako bi se prikazali primjeri dobre prakse. Potrebno je organizacijskih sposobnosti, ideja i dobre volje kako bi se znatno unaprijedile mogućnosti organizacije provođenja vremena s djecom.

Vrlo važna tema u kojoj su sudionici kroz četiri kategorije jasno naveli preporuke za poboljšanje samog programa. Problemi koji se pojavljuju u praksi koji su nadređenima možda i teže vidljivi, a čije bi rješavanje svakako olakšalo i poboljšalo sam rad.

Posljednja, treća tema u trećem istraživačkom pitanju je **unutarnje i vanjske poteškoće u provedbi programa.** Tema se sastoji od dvije kategorije proizašle iz ukupno pet kodova. Prva kategorija je **problemi suradnje i povezanost unutar Centra** unutar koje sudionici prepoznaju nedostatnu suradnju s matičnom kućom („*Meni fali i dio korištenja našeg dugavskog dijagnostičkog tima. a djeca iz PSP ko da nisu dio Dugava, a jesu...Mislim da kada imaš neku hitnu potrebnu za obradom, ...da bi trebao biti neki sistem da to dijete možemo poslati u Dugave. ...da da neki relevantni nalaz. L1,4; „već zato što smo ista kuća pa bi ta djeca trebala imati ne prioritet, ali da naša riječ ima neku težinu.“ M1,5; „Znači ti kad dobiješ dijete, ako ti je nešto sumnjivo, da ga pošalješ u Dugave kod psihologa, da ti ga odmah skenira.... Mislim da bi to isto bilo nekako jako dobro to, korisno.“ V2,6) temeljem koje bi se u nekim slučajevima koji to iziskuju, znatno ubrzao i olakšao rad s djecom. Uz nedostanu suradnju sudionici ističu i nedostatnu povezanost s kolegama/icama iz matične kuće („*Na nivou Dugava, mislim da smo malo dislocirani da nas se tako i doživljava. L1,4; „Isto bih istakla povezanost među nama...ne samo nas unutar našeg odjela nego možda i s kolegama unutar kuće jer nemam pojma tko radi u Dugavama.“ M1,5)**

Problem suradnje i unutarnje povezanost odnosno nepoznavanje kolektiva rezultat je dugogodišnjeg neprovođenja zajedničkih aktivnosti.

Druga i posljednja kategorija je **organizacijske i financijske poteškoće pri radu.** Sudionici ističu različite poteškoće ali daju i prijedloge za poboljšanje grupnog rada s djecom („*Da se međusobno djeca s PSP - a družu“ L1,4; „Možda da nam dolaze vanjski suradnici s interesantnim temama u grupu. Možda tako netko sa strane da malo razbije tu monotoniju, svakodnevicu grupnog rada. Ne možeš ti kao odgajatelj stalno nešto izmišljati.“ R1,7; „Klinci nikada nisu bili na utakmici.. u većini zagrebačkih klubova koje bi naši klinci htjeli gledat možeš dobit karte besplatno jer su dvorane ionako prazne. Znači bit će win win situacija. Plus toga klince opet na nešto korisno vodiš. Možda im se to sviđa pa se uključe u taj sport ili se ne uključe. Uglavnom nikakve štete od toga, može biti samo dobro. I mogu vikati“ G3,3) koji ne iziskuju financijske izdatke ali su potrebne određene organizacijske vještine za provedbu tih prijedloga. Sudionici zatim primjećuju lošu opremljenost grupe/boravka („*Nemamo ni sredstva za rad. Dobijemo što dobijemo, ...popis pribora, jedne godine smo mogli to napraviti pa su opet ukinuli, imam hrptenu bilježnica s crtama“ I1,3; „Trebalo bi nam malo uredit učinioce, kod mene izgleda ko šupa, nisam imala ni pod donedavno. A da ne govorim o opremi, inventaru, ormarima, računalima, nemamo ništa.“ D2,2) što je često ometajući faktor u radu. Iako je važno napomenuti kako je za opremanje učionica zadužena škola odnosno škola je ta koja treba**

osigurati adekvatan prostor za provođenje programa. Uz već navedene poteškoće, sudionici ističu i nedostatak financijskih sredstava za raznovrsnije sadržaje u radu („*Nama je problem financiranje svega toga. Evo, kolegica i ja bi svugdje, ona stalno šalje mailove gdje bi mogli besplatno. Bilo bi lijepo kada bi mogli negdje*“ D1,8; „*Mislim da bi nam ta raznovrsnost sadržaja barem u društvenim igrama ili u izlascima van okvira škole, kino, kazalište, muzeji da bi nam se trebalo omogućiti da taj dio isto možemo drugačije odraditi, a ne stalo žicati... znači da nam Dugave ipak na neki način omoguće i izlazak iz škole i iz ovih okvira.*“ R3,5; „*Ali ako bi Dugave išle prema Amazingi, možda bi dogovorile i povoljniju cijenu nego da mi moramo žicati. Je, ja se zaista osjećam ono, žicam za djecu iz grupe, molim....*“ I3,2) što je ipak do organizacije Centra i sposobnosti uključivanja u zajednicu.

Cijela kategorija zapravo se svodi na financijska sredstva kojih nažalost nikada nema dovoljno, a koja bi mogla pomoći u poboljšanju rada s djecom, ugodnijem ambijentu i raznovrsnosti sadržaja.

Samo tri teme čine ovo istraživačko pitanje. Iako nema puno tema one vrlo dobro opisuju što je potrebno za unapređenje programa. Većina sudionika ovog istraživanja ima dugogodišnje radno iskustvo u produženom stručnom postupku. Iz iskustva mogu govoriti o tome kako je program nekada funkcionirao, mogu ga usporediti sa današnjim načinom funkcioniranja te uvidjeti pozitivne i negativne promjene. Iz istih razloga upravo sudionici istraživanja mogu dati konkretne prijedloge i sugestije za unaprjeđenja samog programa, odgajateljskog rada te iskazati što njima osobno nedostaje odnosno što bi im pomoglo kako bi što kvalitetnije obavljali svoj posao. Ulaganje u stručnjake već je stara priča, poznata nadređenima, ali unatoč tome što se o nedostacima edukacija i supervizije često govori, u praksi se malo toga promijenilo te ti nedostaci i dalje perzistiraju, a stručnjaci se samostalno snalaze. Možda najznačajnija tema u cjelokupnom istraživanju je upravo tema kojom se iskazuje potreba za jasnijim definiranjem programa u teoriji i praksi. Ponovno, s obzirom na iskustvo, sudionici daju konkretne prijedloge za poboljšanje funkcioniranja ovog programa.

9. DOPRINOS ISTRAŽIVANJA

Obzirom na nedostatak nedostatak stručnih publikacija ili istraživanja vezanih za produžen stručni postupak doprinos ovog istraživanja je u tome da po prvi puta imamo rad koji govori o produženom stručnom postupku iz perspektive stručnjaka koji ga provode. Program se učinkovito provodi od 1987. godine, ali do sada nije bio predmet sustavnog istraživanja. Ovo

istraživanje stoga predstavlja važan doprinos u razumijevanju ovog programa u hrvatskom kontekstu. Radi se o prvom istraživanju u Republici Hrvatskoj koje se fokusira na iskustva odgajatelja uključenih u provedbu produženog stručnog postupka. Iako ima dokaze o svojoj dugotrajnoj uspješnosti, činjenica da je program nastao prije 36 godina ukazuje na potrebu za revidiranjem kako bi bio suvremen i odgovarao izazovima današnjeg društva. Također, ovaj nedostatak ukazuje na potrebu za kontinuiranim istraživanjima i osvježanjem teorijskih osnova i pristupa kako bi se program prilagodio suvremenim promjenama u društvu, sustavima i potrebama djece i obitelji.

Jedan od ključnih doprinosa istraživanja je prenošenje iskustava stručnjaka u teorijski okvir. Iskustveni pristup omogućuje stručnjacima da svoje dugogodišnje praktično djelovanje primijene na razvoj teorije. Uz to, istraživanje ukazuje na potrebu za širom analizom perspektiva djece, nastavnika, roditelja i profesora kako bi se dobila sveobuhvatna slika o programu. Promatranjem tih perspektiva moguće je bolje razumjeti učinke i doprinose programa te identificirati potencijalne aspekte koji bi doveli do daljnjeg unaprjeđenja, a omogućilo bi se i dublje razumijevanje učinka programa.

Na Okruglom stolu na temu „Poludnevni tretman djece i mladeži s poremećajima u ponašanju“ održanom 14.10.2005. godine u današnjem Centru za pružanje usluga u zajednici Zagreb – Dugave doneseni su zaključci i perspektive za razvoj poludnevnih tretmana (Poldrugač, Marušić i Žižak, 2006). Nismo pronašli da se nakon tog Okruglog stola nešto značajno dešavalo vezano uz ovaj program, ali se on zaista proširio. Na stručnom skupu pod nazivom „Programi poludnevnih boravaka – potencijali i izazovi“ održanom 10.12.2021. godine imali smo prilike čuti kako se program radi u nekim drugim Centrima za pružanje usluga u zajednici, ali i dalje on nema mjesto kakvo zaslužuje u sustavu socijalne skrbi i obrazovanja.

10. PRIJEDLOZI ZA UNAPRJEĐENJE RADA U PRODUŽENOM STRUČNOM POSTUPKU

Iz ovog istraživanja temeljem iskustva sudionika možemo dati konkretne prijedloge za poboljšanje programa:

- Redefiniranje kriterija za uključivanje djece u program i revidiranje programa – kriteriji za uključivanje u program postoje, ali program se provodi od 1987. godine. U tom dugom periodu promijenile su se prihvatljiva i neprihvatljiva ponašanja, promijenila su se djeca, roditelji, zakonski okviri, cijeli sustavi. Iako program i dalje jako dobro funkcionira i

uglavnom se drži postavljenih kriterija, potrebno ga je osuvremeniti kako bi bio relevantan u svjetlu značajnih društvenih, sustavnih i obiteljskih promjena koje su se dogodile u tom periodu.

- Suradnja sa stručnom službom – s obzirom da su sudionici većinom navodili probleme u toj suradnji, uvođenje fiksnog termina primjerice jednom tjedno moglo bi dovesti do bolje podrške i suradnje te očekivanja vezana uz napredak djece dovesti u realitet. Takvi tjedni sastanci mogli bi se iskoristiti i za postavljanje zajedničkih ciljeva koje bi za pojedino dijete valjalo zajedničkim radom postići.
- Suradnja sa zavodom za socijalni rad – možda najteže za postići napredak jer se radi o velikom i tromom sustavu gdje teško možemo preuzeti odgovornost za poboljšanje te suradnje. Na nivou područnih ureda može se zatražiti kontakt, osoba koja će biti zadužena za produženi stručni postupak na svom području. U toj suradnji dakako bi trebalo voditi i računa da se dobije potpuna dokumentacija prilikom uključjenja u program kako bi se skratio inicijalni proces upoznavanje te se pravilno odmah u početku postavilo prema uključenom djetetu, ali i roditeljima.
- Suradnja s roditeljima – kao i kod stručne službe, uvođenje fiksnih termina za roditelje uz obvezu rada s roditeljima, kao što je u programu u njegovim začecima i zamišljeno. Edukacijom i senzibilizacijom roditelja kroz redovite informativne razgovore ili grupne radionice, predavanja i slično može se utjecati na bolju suradnju kao i kvalitetnije, uključeno roditeljstvo. Organizacija tih susreta mogla bi biti odgovornost odgajatelja koji najbolje poznaju roditelje i njihove potrebe. Suradnju s roditeljima treba aktivno poticati i pridobiti njihovu podršku.
- Suradnja s matičnom kućom i interna povezanost – problem koji bi se možda mogao riješiti uvođenjem određenih team buildinga koji su u zadnje vrijeme popularni, a ne moraju iziskivati velike financijske izdatke. Osim toga, uvođenje redovitih izvještavanja sa konferencija, edukacija i ostalog na čemu sudjeluje neki manji broj zaposlenih koji svoja iskustva mogu prenijeti ostalima. Interna predavanja koja se mogu organizirati kao o određenim temama od interesa.
- Međusobna povezanost – s obzirom na navode o nedostacima supervizije ili interne supervizije odnosno razmjene iskustava uvođenje svojevrsnog mentorstva moglo bi olakšati rad osobito u samim počecima. Kolege/ice s više radnog iskustva mogle bi mentorirati mlađe kolege/ice kroz razrađen sustav. Također mogu se uvesti sastanci odjela kojima bi cilj bio razmjena iskustava, a koji bi se održavali redovito, možda na mjesečnoj bazi.

Naravno, pitanje je kako sve to uklopiti u radno vrijeme, a da nije na uštrub djece i grupnog rada. S obzirom da slobodu u radu i zaista veliku samostalnost preraspodjelom radnog vremena i dobrom organizacijom vjerujemo da bi se sve moglo uklopiti.

- Ulaganje u stručnjake kroz edukacije može se povezati s definiranjem statusa u sustavu. Sami odlasci na edukacije podrazumijevanju upoznavanje s kolegama i širenje socijalne mreže čime i sam program postaje prisutniji u sustavu. Pisanje stručnih članaka, izlaganja i slično vodi do bolje prepoznatljivosti i širenja programa, a najčešće ne iziskuje velike financijske izdatke.

11. ZAKLJUČAK

Ovim istraživanjem željeli smo istražiti iskustva odgajatelja uključenih u provedbu produženog stručnog postupka. Iskustva sudionika značajna su jer su to iskustva iz prakse, iskustva koja nam mogu pomoći da dobijemo bolji uvid u samo funkcioniranje programa, a samim time i mogućnost da određene stvari poboljšamo te sam program unaprijedimo. Istraživanjem smo došli do vrlo preciznih i kvalitetnih preporuka za unaprjeđenje programa, dobili smo uvid u važnost programa osobito u najvažniji dio, a to su djeca zbog koji ovaj program i postoji. Izjave sudionika o povezanosti s djecom, posjetima onih koji su završili s programom ili onih koji se u teškim životnim trenucima obraćaju za pomoć daje smisao ovom radu.

Prvo istraživačko pitanje temeljem iskustva sudionika uključenih u provedbu produženog stručnog postupka opisuje koja sve rizična ponašanja i dijagnosticirane oblike ponašanja iskazuju djeca koja su uključena u program produženog stručnog postupka. Ova tema je ključna za procjenu usklađenosti sa primarnim indikacijama za uključivanje u programa. Indikacije za uključivanje u program već smo nabrojali pa se stoga postavlja pitanje s obzirom na poteškoće koja djeca iskazuju, a koja su sudionici istraživanja naveli, trebaju li djeca s takvim poteškoćama biti obuhvaćena drugim oblicima stručnog rada ili će se indikacije za uključivanje prilagođavati poteškoćama koje djeca iskazuju. Sudionici su jasno naglasili koliko pravilan odabir članova grupe ima ključnu ulogu u radu. Druga tema se bavi problemima u obitelji i obiteljima pod stručnim mjerama. Ovdje su istaknute obiteljske karakteristike kao faktori rizika. Prema izjavama sudionika, uključena djeca zaista dolaze iz teških obiteljskih situacija te su često praćena od strane zavoda za socijalni rad što je u skladu sa primarnim indikacijama za uključivanje u program.

U drugom istraživačkom pitanju istražena su iskustva odgajatelja u provedbi produženog stručnog postupka. Sudionici su istaknuli pozitivne i negativne aspekte svog rada. Negativni aspekti, povezani sa suradnjom sa stručnom službom, zavodom za socijalni rad i roditeljima, često su bili istaknutiji od pozitivnih. Ova tendencija naglašavanja negativnih aspekata često je inherentna ljudskoj prirodi, ali ovdje je posebno istaknuto zbog radne uloge stručnjaka koji se već duže vrijeme bave poslom odgajatelja u produženom stručnom postupku. Ističe se da je odgovornost za ostvarivanje suradnje ključna na svim razinama, a neki oblici suradnje su lakše ostvarive na nižim razinama. Suradnja sa svim uključenim dionicima važnima za uspješnu provedbu programa može biti izazovna, ali uz aktivno sudjelovanje, organiziranje redovitih sastanaka te razumijevanje važnosti informacija, suradnja može biti plodonosna. Važno je preuzeti odgovornost na nižim razinama organizacije i iskoristiti znanje i iskustvo odgajatelja za uspostavljanje bolje suradnje sa svim relevantnim dionicima. Sudionici su istaknuli pozitivnu percepciju od strane djece, uz prepoznavanje teškog rada i poteškoća koje se javljaju u radu. Ipak, naglasak je stavljen na konkretnu povezanost s djecom u programu i pozitivne promjene koje su primijećene. Ova povezanost i vidljivi napredak rijetkost je te predstavlja motivaciju za daljnji angažman. Iako su svjesni težine svog posla te su identificirali nedostatke i poteškoće, istaknuli su i konkretnu povezanost s djecom, što je rijetko u struci. Ova povezanost, sloboda u radu i vidljive pozitivne promjene motiviraju odgajatelje za ustrajnost. Unatoč negativnim aspektima i izazovima koje susreću, negativne strane najčešće proizlaze iz nepoštivanja programa. Većina problema koje su odgajatelji naveli kao negativne aspekte rada u programu zapravo su već identificirane kontraindikacije za uključivanje. To naglašava važnost organizacije rada i selekcije kandidata za program. Odgovornost uz pružatelja usluge, zavod i stručnu službu leži i na odgajateljima koji sudjeluju u procesu odabira te pristaju na uključivanje djece koja ne odgovaraju programu. Ova tema je povezana s trećim istraživačkim pitanjem, koje se bavi prijedlozima i preporukama, iz perspektive stručnjaka, a vezanim uz unaprjeđenje programa. Sudionici pružaju usporedbu između prethodnog i sadašnjeg funkcioniranja programa te identificiraju pozitivne i negativne promjene. Sudionici su ujedno izvor konkretnih prijedloga za unaprjeđenje samog programa i odgajateljskog rada. Unatoč prepoznavanju potrebe za ulaganjem u stručnjake i poboljšanjem edukacije i supervizije, primjećuje se da se u praksi malo promijenilo te da nedostaci i dalje ostaju, a stručnjaci se često oslanjaju na vlastito snalaženje. Posebna pažnja posvećuje se temi jasne definicije programa u teoriji i praksi, gdje sudionici nude konkretne prijedloge za poboljšanje programa.

Također, za jedan ovako značajan i sada već raširen program izostaje evaluacija pa možemo samo govoriti o kvalitetnom programu s obzirom da se dugi niz godina provodi te da imamo pozitivna iskustva vezana uz njegovu provedbu.

Nadamo se da će ovaj rad doprinijeti razumijevanju važnosti i veličini ovog programa, njegovom daljnjem širenju i sistematizaciji samog programa kroz revidiranje.

Popis tablica:

Tablica 1. Problemi u ponašanju uključene djece percipirani od strane odgajatelja, str 21

Tablica 2. Iskustva odgajatelja, str 26

Tablica 3. Prijedlozi za unaprjeđenje programa, str 50

Literatura:

1. Ajduković, M. (2014). Kako izvještavati o kvalitativnim istraživanjima? Smjernice za istraživače, mentore i recenzente. *Ljetopis socijalnog rada*, 21 (3), 345-366. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v21i2.58>
2. Ajduković M., (2001) Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži U Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži, Zagreb, 2001. Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske

za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju

3. Bašić J., Koller-Trbović N., Uzelac S. (2004) Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
4. Bašić J. (2001) Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži: Teorijsko motrište U Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži, Zagreb, 2001. Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju
5. Bašić J. (2009) Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih. Zagreb: Školska knjiga
6. Bašić J. (2012) Prevencija poremećaja u ponašanju u školi. Zagreb, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu: Zaštita prava i interesa djece s problemima u ponašanju,
7. Bašić J i Kranželić-Tavra V.(2004) O ponašanjima učenika i njihovoj pojavnosti u školskom okruženju U Bašić J., Koller-Trbović N. i Uzelac S. (Ur). Poremećaju u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja (str. 107-118). Zagreb, Edukacijsko -rehabilitacijski fakultet Sveučilišta
8. Bouillet D., Pedagoške mjere u sustavu intervencija prema učenicima rizična ponašanja: kritička analiza U: Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju, Vol. 151 No. 2, 2010 <https://hrcak.srce.hr/file/123296>
9. Bouillet D., Bičanić J., Ivančan A., Novosel Guszak D., Rovis Brandić A., Sitar M. (2018) Sociopedagoški mozaik: Razvoj modela potpore učenicima s problemima u ponašanju. Školska knjiga, Zagreb
10. Bouillet, D. Uzelac, S. (2008): Priručnik za nositelje produženog stručnog tretmana u osnovnim i srednjim školama. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, Agencija za odgoj i obrazovanje, Nakladni zavod Globus
11. Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2):77-101
12. Doležal, D. (2006). Otpornost i prevencija poremećaja u ponašanju. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 42 (1), 87-103. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/10642>
13. Flick, Uwe (2014) An introduction to qualitative research, Edition 5, SAGE Publications
14. Fox, G. (2001) Supporting Children with Behaviour Difficulies, A Guide for Assistants in Schools, David Fulton Publishers, 2001
15. Habjanec-Martinović S i Marušić D. (1999) Okvirni program produženog stručnog postupka u osnovnim školama (str. 77-82) U: Kriminologija i socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju, Vol. 7 No. 1, 1999. Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Znanstveno-učilišni kampus <https://hrcak.srce.hr/94240>
16. Halmi A. (2001) Metodologija istraživanja u socijalnom radu, Kvalitativni i kvantitativni pristup, Alinea, Zagreb

17. Izvješće o provedbi nacionalne strategije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih od 2009. do 2012. godine, <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/2016/Sjednice/Arhiva/147-%209.pdf>
18. Klarin, M., Miletić, M. i Šimić Šašić, S. (2018). Problemi ponašanja kod djece i mladih - doprinos sociodemografskih obilježja, zadovoljstva obitelji i socijalne podrške. *Magistra Iadertina*, 13 (1), 70-90. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/217837>
19. Koller-Trbović N., Ratkajec G. i Mirosavljević A. (2009). Specifična područja rizika djece uključene u produženi stručni postupak u osnovnim školama u Hrvatskoj (str. 181-204) U: *Dijete i društvo* : Vol.11, 2009. br. 1/2, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
20. Koller-Trbović N, Ratkajec G., Mirosavljević A. (2009) Specifična područja rizika djece uključene u produženi stručni postupak u osnovnim školama u Hrvatskoj U: *Dijete i društvo: časopis za promicanje prava djeteta*, 11 (2009), 1-2; 181-205
21. Koller-Trbović N (2003) Poremećaji u ponašanju djece i mladeži U: *Dijete i društvo: časopis za promicanje prava djeteta*, 5 (2003), 2-3; 191-303
22. Koller-Trbović N (2004) Poremećaji u ponašanju djece i mladeži U Bašić J., Koller-Trbović N. i Uzelac S. (Ur). *Poremećaju u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja* (str. 83-96). Zagreb, Edukacijsko -rehabilitacijski fakultet Sveučilišta
23. Koller-Trbović, N., Žižak, A. i Jeđud Borić, I. (2011): Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih. Povjerenstvo za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih Vlade Republike Hrvatske. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti RH, Zagreb
24. Koller-Trbović N., Žižak A.: Problemi u ponašanju djece i mladih i odgovori društva: višestruke perspektive, *Kriminologija i socijalna integracija* 1/2012; 49-62 str <https://hrcak.srce.hr/file/126646>
25. Koller-Trbović N., Mirosavljević A., Jeđud Borić I. (2017): Procjena potreba djece i mladih s problemima u ponašanju-konceptualne o metodičke odrednice, Ured UNICEF-a za Hrvatsku, Zagreb
26. Koller-Trbović, N. (1998). Pravovremeno otkrivanje poremećaja u ponašanju djece i mladeži i rano interveniranje. *Kriminologija & socijalna integracija*, 6 (1), 51-59. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/94214>
27. Koren Mrazović M. (2009) Provođenje aktivnosti s rizičnom skupinom djece u sustavu socijalne skrbi i područnim osnovnim školama U: Galić R. i Koren Mrazović M. (2009) *Prevenција poremećaja u ponašanju – stanje i perspektive* (str. 65-77). Zagreb, Grad Zagreb
28. Kraželić Tavra V. (2003): Programi prevencije poremećaja u ponašanju i ranih intervencija u školskom okruženju U: *Lokalna zajednica – izvorište Nacionalne strategije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih, Zagreb, 2003.
29. Krulić Kuzman K., Šokić V., Vidanec I., Vinković K., Brkić T. (2020) *Tretman poludnevnog boravka za djecu i mlade s problemima u ponašanju*, Priručnik za voditelje programa, Centar za nestalu i zlostavljanu djecu, Osijek, 2020.

30. Lacković Lj., Brozić N., Tanevski D., Bičanić B. (1994) Posljedice dugotrajnog smještaja u ustanovu djece i mladeži te mogućnosti njihova uklanjanja U: Naša obitelj danas, zbornik radova, Republika Hrvatska, Ministarstvo rada i socijalne skrbi u suradnji s Republičkim fondom socijalne zaštite, Zagreb
31. Lozjanin Botica J., Cesarec J., Savić Lj., Keserica D., Ropar Jurki A., Habijanec Martinović S. (2005) Produženi stručni postupak; Predavanje na II. simpoziju Hrvatske udruge socijalnih radnika „Izvaninstitucijski oblici skrbi“, Zadar, 2005 <http://www.husr.hr>
32. Lamza Posavec V (2021) Metodologija društvenih istraživanja: temeljni uvidi, Zagreb, 2021
33. Maglica T., Jerković D. (2014) Procjena rizičnih i zaštitnih čimbenika za internalizirane probleme u školskom okruženju U: Školski vjesnik Vol. 63, No. 3, 2014. Zagreb
34. Maleš, D. (2003): Suradnja škole, obitelji i lokalne zajednice u prevenciji poremećaja u ponašanju djece i mladih U: Lokalna zajednica – izvorište Nacionalne strategije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih, Zagreb, 2003.
35. Martinović Habjanec S., Marušić D. (1999) Okvirni program produženog stručnog postupka u osnovnim školama U: Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju (str. 77-82), Vol. 7 No. 1, 1999. Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Znanstveno-učilišni kampus <https://hrcak.srce.hr/file/138703>
36. Marušić D. (1996) Produženi stručni tretman učenika s poremećajima u ponašanju pri osnovnoj školi U: Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju (str. 157-159), Vol. 4 No. 2, 1996. Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Znanstveno-učilišni kampus https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=138612
37. Milas G. (2009) Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim istraživanjima. Zagreb: Naknada Slap
38. Nacionalna strategija prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih od 2009. do 2012. godine (NN 98/99)
39. Pravilnik o tjednim radnim obvezama učitelja i stručnih suradnika u osnovnoj školi, NN 34/2014
40. Pravilnik o pedagoškoj mjeri odgojno-obrazovnog tretmana produženog stručnog postupka (NN96/2009)
41. Poldrugač Z., Marušić D., Žižak A. (ur.) (2006) Poludnevni tretman djece i mladeži s poremećajima u ponašanju. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatska udruga socijalnih pedagoga
42. Quinn M.M., Poirier J.M. (2004) Linking Prevention Reserch with Policy, Examining the Costs and Outcomes of the Failure to Prevent Emotional and Behavioral Disorders U Rutherford R.B.Jr., Quinn M.M., Mathur S.R. (2004) Handbook of Research in Emotional and Behavioral Disorders, 2004 New York, London, The Guilford Press (str. 78-98)
43. Sabolić T. i Vejmelka L. (2015) Udomiteljstvo djece u Hrvatskoj iz perspektive udomitelja i stručnjaka, Holon: postdisciplinary scientific-professional journal, Vol5.No.1, 2015.

44. Uzelac S. i Bouillet D. (2008) Preventivni rad socijalnih pedagoga u školama – Iskustva iz Hrvatske U: Radovanović D.: Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja (str.115-129). Beograd, Univerzitet u Beogradu, Univerzitet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju-Izadavčki centar (CIDD) <http://www.icf.fasper.bg.ac.rs/zbornici.html>
45. Višeosna klasifikacija psihijatrijskih poremećaja u djece i adolescenata, MKB-10 klasifikacija duševnih poremećaja i poremećaja ponašanja u djece i adolescenata, Naklada Slap, Zagreb, 2003.
46. Zakon o socijalnoj skrbi, NN 18/22
47. Žižak A., Koller-Trbović N., Lebedina-Manzoni M. (2001) Od rizika do intervencije, Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
48. Žižak A., Bouillet D. (2003) Standardi programa prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih, Zagreb, 2003.
49. Žižak, A., Koller-Trbović, N., Jeđud, I. (2004.). Poremećaji u ponašanju djece i mladih: perspektiva stručnjaka i perspektiva djece i mladih. U: Bašić, J., KollerTrbović, N. i Uzelac, S. (ur.): Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja. Zagreb: Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 119-139.